

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені

Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**«Інтерактивні технології розвивального
навчання на уроках української мови в 5-9 класах ЗЗСО»**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 2 курсу, групи 601 з.ф.н.
спеціальності 014 Середня освіта
(українська мова та література)

Побережна О.В.
Керівник: доктор філологічних
наук, проф. Кульбабська О.В.
Рецензент: _____

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

Від «__» _____ 2021 р.

Зав. кафедри _____ Світлана ШАБАТ-САВКА

ВСТУП	3
Розділ 1. Теоретичні основи актуальності використання інноваційних технологій на уроках української мови	5
1.1 Суть та аналіз поняття «інноваційні технології» та їх методи	5
1.2.Впровадження інноваційних підходів у навчанні української мови в аспекті розвитку творчих здібностей учнів.	19
Розділ II. Технологія використання інноваційних методів навчання на уроках української мови в 5-9 класах: від теорії до практики	30
Розділ 3. Технології інтерактивного навчання в 5-9 класах ЗЗСО	36
3.1 Аорми організації навчальної діяльності учнів з української мови	36
3.2 Ігрова діяльність як засіб оптимізації навчання учнів на уроках української мови.....	53
3.2.1 Гра – невід’ємна частина мовленнєвого розвитку учнів 5-9 класів	53
3.2.2 Гра як нетрадиційна аорма навчання мови в 5-9 класах ЗЗСО	56
Висновки.....	62
Список використаної літератури:.....	64
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з характерних ознак суспільства є освітній рівень населення країни: чим вище він., тим вище соціальний статус суспільства. Освіта – це процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь та навичок, тобто оволодіння студентами інтелектуальними, культурними, моральними та матеріальними цінностями, яке накопичило суспільство.

Застаріла система освіти не відповідає запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; знецінилась межа та аункції освіти, знизився соціальний престиж освіченості. Труднощі економічного і політичного життя сьогодення ускладнюють процес соціального становлення молоді в Україні.

Розбудова системи освіти і її докорінне реформування спрямовані на відтворення інтелектуального та духовного потенціалу народу, підготовку кваліфікованих фахівців для різних галузей народного господарства. Підвищення рівня знань, загальної культури, формування у молоді економічного мислення потребують нових інноваційних підходів. Для досягнення якості навчання на перше місце виходить високопрофесійний підбір викладацького складу та застосування нових педагогічних та інформаційних технологій, постійне вдосконалення навчальних планів, програм та інших навчально-методичних матеріалів.

Організація вчителем педагогічної діяльності, скерування учнів на оптимальну самоорганізацію при сприйнятті і засвоєнні знань, управління і контроль навчального процесу потребують як сучасного методичного і технічного забезпечення, так і знань основ педагогіки, дидактики, психології сприйняття тих чи інших форм і методів навчання.

Підвищення педагогічної майстерності вчителів та методики викладання навчальних предметів, методи активізації навчальної діяльності,

поетапне оцінювання, контроль та корекція якості підготовки спеціалістів – основа високої якості навчального процесу.

Мета дипломної роботи - дослідити впровадження інноваційних технологій на уроках української мови в 5-9 класах ЗЗСО

Завдання наукового дослідження:

- надати відомості про інноваційні технології;
- навести приклади уроків з використанням інтерактивних методів;
- довести актуальність і ефективність нетрадиційних форм навчання.

Об'єктом дипломного дослідження є розвивальне навчання як ключове поняття мовно-літературної освіти в базовій школі.

Предметом дослідження - методичний досвід вчителів української мови щодо впровадження інтерактивних методів навчання на уроках української мови в 5-9 класах ЗЗСО

Методи дослідження: аналіз та узагальнення.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці ефективних завдань для розвивального навчання та поширення їх серед вчителів у ЗЗСО.

Практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що: реалізація в освітній практиці розвивального навчання набуває неабиякого значення для формування особистості на уроках української мови.

Структура роботи: вступ, три розділи з висновками до них: розділ 1. «Теоретичні основи актуальності використання інноваційних технологій на уроках української мови»; розділ 2. «Технологія використання інноваційних методів навчання на уроках української мови в 5-9 класах: від теорії до практики»; Розділ 3. «Технології інтерактивного навчання в 5-9 класах ЗЗСО»; висновки, список використаної літератури (23 позиції), додаток, у якому розкривається система проблемних питань у процесі роботи над самостійними частинами мови.

Розділ 1. Теоретичні основи актуальності використання інноваційних технологій на уроках української мови

1.1 Суть та аналіз поняття «інноваційні технології» та їх методи

Впровадження основних положень шкільної реформи у практику навчання української мови потребує продовження наполегливої роботи з удосконалення методики викладання української (рідної) мови, підвищення якості й результативності уроку, повнішого використання його виховного потенціалу, посилення практичної спрямованості.

Нині існує багато різних форм і методів навчання української мови, які зорієнтовані на краще засвоєння навчального матеріалу та підвищення якості знань та вмінь. Але для того, щоб досягти цієї мети, потрібно планувати урок так, щоб він був цікавим і необтяжливим для учнів. Тому вчителі-практики намагаються на уроках рідної мови поєднати традиційні та нетрадиційні технології навчання.

По-перше, розглянемо поняття «технологія», «педагогічні технології», «технологія освіти». Слово «технологія» - грецьке (мистецтво, майстерність). Воно хоча й передає кількість значень, є досить доречним і в педагогічному контексті. Ми звикли до термінів «комп'ютерні технології», «космічні технології», «соціальні технології». Технології, спрямовані на розвиток особистості, називаються гуманітарними. Ті з них, які виступають елементами освіти, є педагогічними. [24, с. 20]

Саме словосполучення «педагогічні технології» незвичне для нашої школи, але в освітніх системах Заходу воно утвердилось давно. Це поняття ще в 30-х – 40-х рр. пов'язувалось з використанням у педагогічному процесі технічних засобів навчання. Поступово відбувався перехід до чіткого планування й побудови навчально-виховного процесу, його індивідуалізації за рахунок застосування цільових алгоритмів, тобто – до «технології освіти». [17, с. 15]

У радянській школі 60-х рр. минулого століття певна увага приділялася програмованому навчанню – першооснові педагогічних технологій. Поштовхом до цього послужила тоді стаття Б.Скіннера (США) «Наука про уміння і мистецтво навчання» [9; с. 136], у якій йшлося про орієнтацію навчального процесу на чітко проставлену мету і завдання та послідовне, поетапне виконання їх. Відтоді почали практикувати поняття «технологія освіти» як науковий опис педагогічного процесу, спрямованого на досягнення певного результату. Уже наприкінці 70-х рр.. у нас стали говорити про «модель навчальної діяльності», під якою розуміли попередній опис системи дій учнів, що приводять їх від незнання і невміння до знання і вміння. [4; с.78], Пояснювалося, що така модель будується на основі логічної структури навчального матеріалу, принципів програмованого навчання і досягнення педагогічної психології.

Таким чином, в сучасному розумінні «технологія навчання» - це система методів, способів та прийомів, яка забезпечує оптимальну реалізацію навчального процесу. Тут слід розуміти наявність системи засобів, адекватних цілям, завданням, принципам і умовам навчання, яка забезпечує поєднання теорії і практики. У широкому розумінні – це сукупність навчальних, методичних, програмних і технічних засобів, що використовуються у навчальному-виховному процесі. [22; с. 44]

Нині питання технології навчання особливо актуальне для шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів. Це обумовлено об'єктивною необхідністю впровадження такої методичної системи, яка сприятиме «по-перше, органічному поєднанню процесів навчання і опанування, по-друге, врахуванню науково-теоретичного рівня програмового матеріалу, освітніх завдань навчального закладу та суб'єкту навчального процесу – здібного учня, і, по-третє, досягненню максимально високої результативності навчання [14, с.118].

Нововведення (сучасне «інновації») властиві будь-якому навчальному предмету, а тому природно стають об'єктом вивчення, аналізу і

впровадження у шкільну практику. Вони раптово не виникають, а є результатом наукових пошуків учених, учителів-практики і цілих колективів.

Поняття «інноваційні процеси», «інноватика» з'явилися у педагогічній науці відносно недавно. Їх поява зумовлена розширенням міжнародного співробітництва у галузі педагогіки. І.Дзюба у статті «Які інновації потрібні науці та нації» наголошує, що слово «інновація» нове, але позначає воно явище старе, як світ. Уся історія культури і вся історія досліджень культури є історією інновацій, якщо розуміти під ними нові досягнення, нові способи творчої діяльності [8, с. 6 - 9].

Аналіз теоретичних праць, які були до появи терміну «інновація», доводить, що в мові вітчизняної педагогічної теорії і практики використовуються терміни «педагогічна майстерність», «творчість учителя», «передовий педагогічний досвід», «оновлення педагогічної діяльності», «творча лабораторія вчителя», «педагогічне новаторство», «новаторський педагогічний досвід» тощо.

Робота над розвитком критичного мислення в аспекті інноватики має триступеневу модель:

Актуалізацію → усвідомлення змісту → реалексію.

Зупинимось на кожному з них.

Перший ступінь – актуалізація. Це ааза уроку, протягом якої учням пропонується подумати і пригадати, що вони вже знають із теми, поставити власні запитання вчителю, сформулювати мету навчальної роботи. На цьому етапі доцільно використати розумовий штурм та метод передбачення.

Розумовий штурм (мозкова атака).

Розумовий штурм – вільне накопичення великої кількості ідей з певної теми спочатку без критичного осмислення.

Повідомивши тему уроку, назву тексту чи якесь слово, учням пропонується протягом 2-3 хвилин самостійно записати все те, що вони знають чи думають з цієї проблеми.

Після того, як учні закінчать працювати індивідуально, вони працюють в парах. Школярі розповідають один одному, що вони знають чи думають з цієї «проблеми». На це відводиться 2 хвилини. Після обговорення вчитель пропонує учням поділитися своїми знаннями з групою

Учитель цікавиться думкою учнів, контролює, чи всі вони погоджуються з тим, що їм повідомляють однокласники. Після завершення роботи організується дискусія, дружнє обговорення різних поглядів на ту чи іншу проблему.

Урок «Мозкової атаки»

Такого типу заняття проводять після завершення теми чи розділу. Зміст цього методу – в тому, щоб за мінімум хвилин дати максимум ідей.

I етап Вступне слово вчителя, в якому формулюється проблема, яку необхідно вирішити. Потім комплектуються бригади, призначаються експерти.

II етап Учні ознайомлюються з умовами й правилами проведення «мозкової атаки».

III етап Сесія, де учням задають питання у швидкому темпі, а вони знаходять на них відповіді.

IV етап «Штурм» поставленої проблеми. Кожна бригада одержує індивідуальне завдання, і протягом 15 хвилин учні повинні знайти неординарне розв'язання даної проблеми. Перед усіма бригадами ставлять одну умову: висунута ідея повинна відрізнятися: а) новизною, б) простотою, в) надійністю, г) доступністю.

V етап Експерти захищають ідеї, які запропонували учні, учні сперечаються, доводять, спростовують, переконують. У кінці заняття здійснюють відбір кращих ідей, оцінку цих ідей, дають рекомендації до запровадження, підводять підсумки.

2. Метод передбачення

Передбачення є потужним фактором, що працює на розвиток критичного мислення та розуміння, підсилює інтерес і спонукає школярів

з'ясувати, що вже відомо, а що ні. За допомогою ключових слів, виразів, загадок, прислів'їв, малюнків, схем, таблиць учні намагаються самостійно відшукати відповіді, які б підтвердили чи заперечили ту чи іншу гіпотезу.

На обговорення учням відводиться 2-3 хвилини. Після цього учні мають можливість, за власним бажанням, висловити передбачення щодо теми уроку, обов'язково обґрунтувати свою думку. Всі учні уважно слухають і доповнюють відповіді товаришів.

За даними спостережень, у більшості випадків учні майже точно передбачають тему уроку, зміст тексту чи твору.

Другим ступенем є усвідомлення змісту. Це ааза уроку, протягом якої учні здійснюють пошукову діяльність, конструюють чи усвідомлюють новий матеріал.

На цьому етапі учень вступає в контакт з новою інформацією, який може мати форму читання, слухання, говоріння чи письма (виконання вправ) і самостійно підтримує зацікавленість роботою.

Завдання вчителя на стадії усвідомлення:

- Підтримати зацікавленість учнів, яку вони отримали на ступені актуалізації;
- Допомогти встановити зв'язки між відомими та новими знаннями, щоб утворити нове розуміння;
- Заохотити учнів до перевірки власного розуміння.

Реалізуючи на уроці української мови комунікативну та лінгвістичну змістові лінії, щоб учитель якомога більше створював педагогічних ситуацій для усних та письмових висловлювань як монологічного, так і діалогічного характеру, адже ці завдання залишаються найголовнішими у курсі української мови.

Одним із можливих і досить цінних способів формування вмінь вести бесіду є методи «Доповідач-респондент», «Запитання-відповідь», «Позначки» тощо.

Розглянемо на прикладі деякі з них.

Доповідач-респондент

Робота за цим методом передбачає 5 етапів.

1 етап. Усі учні працюють самостійно над завданням.

2 етап. Обираються доповідач і респондент.

3 етап. Доповідач повідомляє матеріал, респондент уважно слухає.

4 етап. Респондент за допомогою жестів та міміки уточнює те, про що не сказав доповідач, а доповідач озвучує його.

5 етап. Учні оцінюють роботу однокласників.

Позначки

Позначки – це метод інтерактивної системи нотаток для ефективного читання та письма. Учням пропонується під час роботи над текстом використовувати такі позначки:

- «галочка» - ставте на полях, якщо прочитане підтверджує те, що ви знаєте або думаєте, що знаєте;
- «мінус» - ставте, якщо прочитане, відрізняється від того, що ви знаєте або думаєте, що знаєте;
- «плюс» - ставте, якщо прочитане несе нову для вас інформацію;
- «знак питання» - ставте, якщо ви хочете знати про щось більше або не погоджуєтесь з чимось, щось суперечить вашим уявленням;
- «знак оклику» - ставте, якщо ви натрапляєте на інформацію, яка бентежить, хвилює вас.

Метод «Позначки» є засобом моніторингу розуміння, тому немає потреби позначати кожний представлений рядок чи кожну ідею. Позначка має відображати лише ставлення читача до інформації в цілому. Можна обмежитись однією чи двома позначками на абзац, іноді більше, іноді менше.

Метод «Позначки» є знаряддям тривалого зацікавленням текстом, оскільки дозволяє учням активно перевірити своє власне розуміння того, про що вони читають.

Третій ступінь методичної системи є рефлексія – фаза уроку, протягом якої учні роблять перегляд ідей, що розглядалися, запитують, інтерпретують, застосовують і поширюють нові знання.

На цьому ступені вчитель досягає кількох цілей:

- учні починають висловлювати щойно сприйнятий матеріал власними словами (утворюється особистий змістовий контекст);

- створюються умови для активного обміну думками між учнями, який збагачує їхній словниковий запас, дає змогу побачити різні підходи до тієї ж самої проблеми, розвивається діалогічне мовлення;

- особливої уваги набувають самостійність, оригінальність висловлених думок, їх обґрунтованість, вміння спростовувати хибні тези, узагальнювати вивчене.

Серед інноваційних методів, які доцільно запровадити у шкільну практику, є гронування та сенкан.

1. Гронування (асоціативний куш)

Гронування є стратегією навчання, яка спонукає учнів думати вільно та відкрито з певної теми. Вона націлена передусім на стимулювання мислення школярів про зв'язки між окремими поняттями. Це нелінійна форма мислення. Гронування може бути використане як на стадії актуалізації, так і на стадії рефлексії. Метод гронування може бути використаний для підведення підсумків вивченої теми чи розділу з української мови.

2. Сенкан

Сенкан – це п'ятирядковий неримований вірш, який застосовується як засіб заохочення учнів до розмірковувань щодо теми. Слово «сенкан» походить від французького слова «п'ять» і позначає вірш з п'яти рядків.

Під час складання сенканів необхідно дотримуватися правил:

1. Перший рядок має містити слово, яке позначає тему.
2. Другий рядок – опис теми, який складається з двох і більше слів.
3. Третій рядок називає дію, пов'язаний з темою, і складається з трьох або більше слів.

4. Четвертий рядок є фразою, яка складається з чотирьох і більше слів, висловлює ставлення до теми, почуття.

5. Останній рядок складається з одного слова. Це може бути синонім, антонім чи спільнокореневе слово. (Іноді п'яте завдання вчитель добирає індивідуально до кожного учня).

«Описана система методів дає можливість учителям української мови збудити критичне мислення учнів, показати різні точки зору на явище, предмет чи подію; дозволить успішно керувати навчальною діяльністю учнів; вміло врахувати різнорівневі можливості школярів; формувати риси творчої особистості»[18, с. 14 - 16].

«Нові підходи до технології уроку створюють сприятливі умови для розвитку творчості учнів, формування мовної особистості. Це насамперед уміння діагностувати цілі навчання, досконало володіти мовою, моделювати профільну підготовку майбутнього філолога (у класах, школах гуманітарного профілю), розробляти опорні конспекти, створювати нові види наочності, вільно володіти проблемним навчанням, організовувати групову та індивідуальну роботу з використанням комп'ютерів» [17, с. 61]. Насамперед вчитель повинен вміти розробляти технологію уроку, що розкриває його творчі можливості вчителя рідної мови і передбачає: 1) постановку мети; 2) визначення змісту; 3) оптимальний вибір організаційних форм, методів і засобів навчання; 4) розробку структури і змісту уроку, спрямованих на ефективне розв'язання дидактичних завдань.

БІТ-ЗАНЯТТЯ

Це нетрадиційний інтегрований урок, що включає три взаємопов'язаних елементи: бесіду, гру, творчість.

Перша частина заняття – бесіда. Для її успішного проведення вчитель ставить перед учнями основну мету заняття і підкреслює, що досягти цю мету можна лише під час спільної роботи. На робочому місці учнів знаходиться опорний конспект і конверт з роздавальним матеріалом, з яким

вони працюватимуть під час заняття. Емоційною настрою і співробітництву на занятті сприяють стимулюючі репліки вчителя: «Правильно, молодці», «Оцінімо відповідь разом», «Давайте поміркуємо». Ці звернення до учнів створюють атмосферу співробітництва. Колективна робота створює ту творчу лабораторію, в якій кожен учень виступає як дослідник, шукає і знаходить відповіді, запрошуючи вчителя як консультанта.

Одержані таким чином знання закріплюються за допомогою гри-естафети. Клас поділяється на команди, кожній із яких видають естафетну картку, яку починають заповнювати учні із останнього ряду. Кожний із учнів вписує одну назву і передає картку далі. Виграє та команда, яка заповнила картку без помилок і швидше за інших.

Цікаво задуманий і організований кінець заняття, в ході якого учням пропонують продемонструвати вміння оригінально застосовувати одержані знання. Розв'язання поставленого завдання вимагає від учнів творчого підходу, знання основ предмета. Перевага біт-заняття в його мобільності, учні не встигають втомитись, їхня увага постійно підтримується і розвивається. Таке заняття завдяки своєму емоційному напруженню, елементам уроку є дуже ефективним. Учні на практиці відчують ті можливості, які надає творча колективна робота

ЗАНЯТТЯ-ВІКТОРИНА

До початку заняття кабінет відповідним чином оформляють: на стінах – емблеми команд, привітання команд одна одній, фотографії. Учні вибирають журі та суддю-інформатора.

Перший етап заняття присвячують темі. Кожній з команд пропонують 3-4 завдання, які потрібно розв'язати у встановлений термін. З кожною командою працюють по два члени журі. Вони перевіряють правильність відповідей, фіксують час, який було втрачено для виконання завдань.

Другий етап – конкурс капітанів. Кожному капітану допомагає команда. Колективний пошук, дух змагання дозволяє систематизувати одержані знання, загострити увагу на найважливішому

Третій етап – змагання команд. Кожна команда пропонує команді суперниці по п'ять запитань. На обдумування запитань відводиться не більше трьох хвилин. Вчитель в такій вікторині активно бере участь в обговоренні, коли – в ролі консультанта, коли – як учасник команди, а інколи – допомагає журі.

Заняття-вікторини цікаві тим, що надають можливість всебічно розглянути проблему, знайти найбільш вдалі розв'язання. Такі заняття є емоційними, вони виховують колективізм, розвивають допитливість, почуття експромту, самостійність.

Заняття типу «КВК»

Форми заняття «Що?Де?Коли?» і «КВК» набули поширення на позакласних заняттях і стали популярними.

Галузь застосування їх – повторення тем і розділів. Змагання складається з шести конкурсів-етапів.

1. Привітання команд. Домашнє завдання.
2. Розминка. Команди задають один одному запитання, на які члени команд повинні відповісти.
3. Домашнє завдання. Перевірка домашнього завдання.
4. Виконання по три завдання членами команди біля дошки.
5. Завдання капітанам команд і членам команд.
6. Заключний етап. Підведення підсумків.

Урок-аукціон

«Товаром» на уроці-аукціоні є знання учнів. «Товар» на аукціоні – це «лот», продавець – «купець». Ведучим на такому занятті краще бути – вчителю. Підготовка до заняття розпочинається за два тижні, призначається

чотири «купці», які готують «лоти», а також «банкiр», який відповідає за підготовку аудиторії, вільної таблиці результатів аукціону. Це повинні бути учні, котрі добре встигають з предмета.

Інші учні утворюють чотири «акціонерні товариства», по шість учнів у кожному. В такому «акціонерному товаристві» обирається «президент».

«Президентам» видається перелік запитань для повторення, рекомендується література. Вони організують повторення матеріалу в своїх «акціонерних товариствах» і підготовку їх емблеми й девізу.

Кожний «купець» готує 2-3 «лоти» (завдання) під керівництвом і контролем вчителя. Оцінку відповідей учнів дають «купці», тому вони повинні бути дуже добре підготовленими до виконання своїх обов'язків. Перед заняттям розставляють столи в класі, а на початку заняття ведучий оголошує відкриття «аукціону», представляє «купців», «банкiрів», «президентів акціонерних товариств». Потім «акціонерні товариства» представляють свої емблеми й девізи.

Максимальна оцінка – 2 бали. Цей конкурс оцінюють усі чотири «купці».

Банкiр визначає середній бал кожного «акціонерного товариства» й записує у таблицю результати аукціону. Потім ведучий дає по черзі слово «купцям» для представлення лотів (завдань).

Лот №1 – перевірка «акціонерних товариств» на «платоспроможність», тобто підготовленість учнів з даної теми. Лот являє собою 10 запитань, на які треба дати відповідь «так» чи «ні». Перший «купець» повільно й чітко читає запитання лота, члени «акціонерних товариств» при відповіді «так» піднімають руки, при відповіді «ні» - не піднімають. Облік кількості піднятих рук з кожного запитання ведуть у підготовлених першим «купцем» карточках «президенти акціонерних товариств», але не у своєму товаристві, а в сусідньому (перед початком цього конкурсу «президенти» переходять до сусідів».

Підрахунок кількості правильних відповідей і середнього бала по картках, зібраних у «президентів», здійснює перший «купець» і передає «банкіру» відомості для зведеної таблиці, виконаної на аркуші формату А1.

Лот №2 – знання умовних означень величин. Другий «купець» вивішує цей лот, виконаний у вигляді таблиці на листі формату А1, на штативі загального огляду, а також дає на кожний стіл «акціонерного товариства» аркуш (формату А4) з індивідуальним завданням. Запитання для товариств однакові, а завдання – різні.

Оголошують умови конкурсу: час на підготовку відповідей – 5 хв, максимальна оцінка – 4 б. (за кількістю запитань). За правильне доповнення чи виправлення інше товариство може одержати заохочення у вигляді 1 пана.

Оцінку відповідей здійснює другий «купець» і передає «банкіру» для заповнення зведеної таблиці (облік ведуть за лотами з наростаючим потоком).

Лот №3 – перевірка знань. кожному акціонерному товариству дається по три питання. Треба відповісти на запитання про правильність запису, якщо неправильно – виправити помилки.

Лот №3 – готує і представляє третій «купець». Час на обговорення – 5 хв, максимальна кількість балів – 3. за правильне доповнення чи виправлення інше «акціонерне товариство» одержує заохочення – 1 бал. Третій «купець» оцінює відповіді. Результати передає «банкіру» для зведеної таблиці.

Лот №4 – для емоційної розрядки й заміни виду діяльності представляє «чорний ящик». «Акціонерним товариствам» необхідно мати опис, зроблений першим «купцем», визначити, яке сполучення знаходиться у «чорному ящику». Час на обдумування – 2 хв. «Акціонерне товариство», яке першим вгадало вміст «чорного ящика», одержує 2 бали, решта – 0.

Лот №5 – розшифровка ребуса (зміна виду діяльності учнів). Представляє четвертий «купець». Кожне «акціонерне товариство» протягом 3 хвилин повинне розшифрувати ребус, написати розшифрований вираз

(слово) на аркуші паперу й здати «купцеві». За кожен зкономлену хвилину дають 0,1 бала. Через 3 хвилини «купець» оголошує результати.

Ведучий оголошує, що всі «товари» продані, аукціон закривається. «Банкір» закінчує підрахування балів і повідомляє результати аукціону.

Ведучий підводить підсумки:

- за активну участь у підготовці й проведенні аукціону «купцям» і «банкірові» виставляється оцінка «11»;

- членам «акціонерного товариства», яке зайняло 1-ше місце виставляється оцінка «11-10», за 2-ге місце – «10-9», за 3-тє і 4-е місця – оцінка «7-8» (учні цю оцінку можуть виправити на більш високу).

Зведена підсумкова таблиця результатів аукціону дозволяє вчителю провести аналіз засвоєної теми.

При підготовці до заняття-аукціону вчителю і «купцям» необхідно враховувати таке:

1. Обов'язково на листі ватману, (формату А1) повинна бути виготовлена загальна карта лота для загального огляду; її вивішують біля дошки на штативі. Це дозволяє підтримувати високу активність та інтерес учнів протягом усього уроку, а членам «акціонерних товариств» слідкувати за правильністю відповідей сусідів, вносити поправки, доповнення й набирати заохочувальні бали.

2. Запитання на кожному лоті повинні бути однаковими для всіх «акціонерних товариств», а завдання – різні.

3. Кількість балів за лот повинна дорівнювати кількості запитань, щоб «купець» міг оцінити відповідь «акціонерного товариства» з кожного питання.

Загальна оцінка за лот, таким чином, складається з суми балів, одержаних товариством за кожне запитання лота. Це полегшить «купцеві» підрахунок результатів конкурсу й скоротить час оцінки.

При проведенні уроку-аукціону ведучому необхідно змінювати черговість відповідей «акціонерних товариств» і слідкувати за тим, щоб

кожний член «акціонерного товариства» давав відповідь тільки на один з лотів (не «торгував» за інших).

Необхідними атрибутами уроку-аукціону є гонг, дерев'яний молоток, секундомір.

Урок-семінар

Урок такої форми проводять після завершення вивчення теми, розділів.

Заздалегідь роздають учням запитання семінарського заняття, що відображають матеріал даного розділу й міжпредметний зв'язок.

Після того, як були вислухані вичерпні відповіді на поставлені питання семінару, вчитель підводить підсумки заняття й націлює учнів на підготовку до уроку-заліку з даної теми.

Урок-залік

Проводити його можна в різних варіантах. Наприклад, коли як екзаменаторами виступають більш ерудовані учні, які добре засвоїли тему. В кінці уроку підводять підсумки. На уроці потрібно використовувати колективний засіб навчання. Наприклад, розв'язування вправ з наступною взаємоперевіркою. Клас розподіляється на 4-6 підгруп, призначається консультант, кожна підгрупа отримує різні картки-завдання. Перший учень відповідає, консультант пояснює його відповідь, інші завдання учні виконують самостійно. Консультанти координують і ведуть облік, вчитель слідкує за роботою всього класу. В кінці заняття консультант кожної підгрупи оголошує результати, на основі яких відбувається оцінювання.

1.2. Впровадження інноваційних підходів у навчанні української мови в аспекті розвитку творчих здібностей учнів.

«На початку нового століття, коли проходить формування держави нового типу, суспільство потребує творчої особистості, здатної самостійно мислити, приймати нестандартні рішення.

Такий стан вимагає якісно нового підходу до підготовки молоді до життя. Орієнтиром змісту освіти стала спрямованість на розвиток особистості». [20, с. 109].

Відомо, що в 70-ті роки минулого століття певне місце посідала технологія розвивального навчання, пов'язана з іменами В. Давидова, Д. Ельконіна. Але саму технологію розвивального навчання при створенні цілісних навчальних предметів, в тому числі і з мови, розробили основному в Україні. Ця система – досягнення вітчизняної психологічної науки, за словами О.К. Дусавицького, «є унікальним явищем, бо вона є цілісною і впливає не лише на розвиток мислення, а й на особистість дитини взагалі. Формування творчого мислення займає значне, чи не основне, місце в технології, що робить її потужним фактором розвитку особистості» [1, с. 13].

«Розвивальне навчання – основа формування творчої або креативної особистості, яка внаслідок зовнішніх факторів потребує для актуалізації творчого потенціалу людини додаткових мотивів, здібностей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи кількох видах творчої діяльності» [22, с. 12].

Формування творчої особистості потребує поєднання традиційної технології навчання мови й інноваційної, яка пов'язана з диференціацією та індивідуалізацією навчального процесу.

У педагогічній літературі поняття «індивідуалізація» трактується по-різному. У педагогічній енциклопедії індивідуалізація визначається як «організація навчального процесу, під час якого вибір засобів, прийомів, методів навчання враховує індивідуальні особливості учнів, рівень розвитку

їхніх здібностей. Індивідуалізація навчання викликана тим, що рівень підготовки і розвитку здібностей до навчання не у всіх школярів однаковий. Індивідуалізація навчання, що ґрунтується на глибокому вивченні вчителем індивідуальних особливостей учнів, духовного світу кожного зокрема, сприяє досягненню єдності виховання і навчання» [21, с. 78].

За визначенням А. Кірсанова, «індивідуалізація – це система виховних і дидактичних засобів, що відповідають меті діяльності та реальним пізнавальним можливостям колективу класу, окремих учнів і груп учнів, що сприяють забезпеченню навчальної діяльності учня на рівні його потенційних можливостей, з урахуванням мети навчання» [15, с. 139].

Реалізація принципу індивідуалізації навчальної роботи вимагає насамперед враховувати такі особливості учнів:

- научуваність, тобто загальні розумові, а також спеціальні здібності;
- навчальні вміння;
- навченість, яка включає не тільки знання, вміння й навички базового рівня, але й додаткові знання, вміння й навички з курсу мови;
- пізнавальні інтереси.

Сформульовані таким чином принципи індивідуалізації розкривають специфіку індивідуального підходу [14, с. 127 - 128].

Належне місце на заняттях української мови для формування творчої особистості має посісти *диференціація* навчання, що, як сумно зазначають автори Концепції навчання української мови в школах України, «виявляється у варіативності навчального змісту, використанні системи диференційованих за рівнем складності й відповідальності пізнавальним потребам учнів навчальних завдань, організації групової і парної форм проведення занять, які повинні витіснити фронтальну форму з домінуючої позиції, що значно розширить можливості для формування комунікативних умінь» [4, с. 19].

Здібні учні мають найвищі навчальні можливості і характеризуються порівняно високим розвитком мислення, довготривалим запам'ятовуванням

навчального матеріалу, сформованими навичками самоконтролю, високою працездатністю. Тому для повного задоволення запитів здібних і обдарованих дітей у поглибленому вивченні української мови на основі широкого ознайомлення із досягненнями сучасної лінгвістичної науки учитель повинен постійно дбати про створення умов для реалізації різнобічних пізнавальних інтересів і одночасно для розвитку філологічних здібностей; забезпечення можливостей для широкого прояву творчих здібностей; попередження розвитку в учнів переоцінки своїх можливостей, лінощів через систематичну незавантаженість.

Таким чином, можна зробити висновок, що як групова, так й індивідуальна форми роботи передбачають забезпечення ефективного сприймання і адекватного розуміння нової навчальної інформації учнем, ознайомлення із зразками виконання проблемних завдань, вироблення практичних умінь і навичок та закріплення їх у самостійній творчій роботі.

Розглянемо технологію творчого навчання старшокласників при вивченні безсполучникового складного речення. Учні повинні навчитися: знаходити безсполучникові складні речення і визначити в них смислові відношення між простими реченнями; правильно використовувати безсполучникові речення в мовленні, додержувати правил інтонації; обґрунтовувати вживання розділових знаків за допомогою пунктуаційних правил, правильно ставити розділові знаки між простими реченнями в безсполучниковому реченні; знаходити й виправляти пунктуаційні помилки на вивчені правила.

Варто зосередитись на таких завданнях, які стоять перед вчителем: подати не тільки загальні відомості про безсполучникові складні речення, з'ясувати семантичні, структурні, інтонаційні, пунктуаційні, стилістичні особливості різних типів безсполучникових складних завдань, а й домогтися усвідомлення їх та розпізнавання у мовленні, навчити учнів використовувати безсполучникові речення у зв'язному мовленні.

Оскільки провідні принципи розвивального навчання знаходять методичну конкретизацію у системі комплексних вправ, їх послідовності у навчально-виховному процесі, то наводимо деякі з них.

Реалізуючи проблемно-поступовий принцип мовної освіти, можна запропонувати учням випереджальні завдання для індивідуальної та групової роботи. Вони можуть бути такими:

1) Підготуйте повідомлення про безсполучникове складне речення та відношення між простими;

2) Уважно прочитайте теоретичні відомості, сформулюйте запитання, відповіді запишіть у формі діалогу.

Діалог-зразок

- На які дві групи поділяються безсполучникові складні речення за характером смислових зв'язків?

- *З однорідними і неоднорідними простими реченнями.*

- Які частини називаються однорідними?

- *Синтаксично рівноправні.*

- Який зв'язок між неоднорідними частинами?

- *Одна з них пояснює іншу.*

- Які смислові відношення можуть виражати речення з однорідними частинами?

- *Одночасність подій, часову послідовність, зіставлення чи протиставлення.*

- На які види поділяються безсполучникові речення з неоднорідними частинами?

- *Безсполучникові речення зі значенням умови, наслідку, часу, пояснення, причини.*

Підготуйте до заняття випуск газети "Як я розвиваю своє мовлення".

Процес опанування рідної мови в контексті мовленнєвої діяльності реалізується способами добору і використання зв'язних текстів з урахуванням їх культурологічних, розвивальних і дидактичних можливостей.

Креативна функція сучасного уроку вимагає поєднання не лише різних видів мовленнєвої діяльності (сприймання тексту, переказування, поширення, відновлення, переконструювання, побудова), а й інтегрування з різними видами емоційно-образної діяльності (дослідницькою та художньою діяльністю, спостереження та ін.).

Завдяки такому методичному підходу підвищується емоційно-естетичний струмінь у пізнанні як необхідний компонент успішної навчальної діяльності, активізується сприймання, уява, абстрагуюча діяльність у ході спостережень за мовними явищами, підсилюється індивідуалізація навчання, стимулюється бажання вчитись.

Для розв'язання завдань аналітичного характеру з опорним текстом можна взяти уривок за І. Вихованцем «У пошуках тронки»

«У пошуках тронки»

Кожен письменник шукає свою тронку — дзвінкоголосе сло-во, яке нерідко, якщо воно витворене у животворних традиціях рідної мови, сприймається як органічно належне їй, немовби віч-но існуюче. Тоді забувається автор новоствореного слова — і во-но повністю переходить у «власність» народу.

Хіба можна уявити сучасну українську літературну мову, на-приклад, без чудового-пречудового слова «мрія»? Усім нам добре відоме це слово. Дехто скаже, що воно знане з давніх-давен, ще з діда-прадіда. Мовляв, це безсумнівне народне слово, видобуте лі-тературною мовою з глибин душі народу-мовотворця.

Але не поспішаймо з таким категоричним висновком. Візьме-мо «Кобзар» основоположника нашої сучасної мови, геніального поета Тараса Григоровича Шевченка. Перегорніть сторінки «Кобзаря» — і ви

переконаєтесь, що слова «мрія» нема навіть у Тараса Шевченка. У чому ж річ? Як могло трапитись, що поетично-ніжне слово «мрія» відсутнє в Шевченкових безсмертних творіннях? Бо ж мрія — це ж дума про щось прекрасне, про те, яке осончене в наших сподіваннях. Без мрії, як співається, не можна жити...

А виявляється, що слово «мрія» виникло в пошевченківську Добу. Його вигранив для української мови видатний письменник М. П. Старицький. Звичайно, так майстерно і так філігранне ви-кувати слово можна тільки у злеті поетичного натхнення.

Чудове слово «мрія», витворене за всіма найвищими мірками майстерності, влилося в океан української мови і стало в ньому необхідною і помітною золотою краплиною. Слово стало потрібним, украй необхідним. Бо ж без мрії не можна жити... (За І. Вихованцем).

Завдання до тексту:

- Прочитайте текст. Сформулюйте його тему та основну думку.
- Визначте його тип і стиль.
- Які смислові зв'язки між простими реченнями у безсполучникових складних реченнях та характер інтонації?
- Виділіть граматичні основи у всіх реченнях.
- Зробіть висновок про роль безсполучникових складних речень у текстах художнього стилю.
- Спробуйте перебудувати безсполучникове речення на сполучникове.
- Як змінився характер тексту?

Велику розвивальну сутність складає стилістичний експеримент (стилістична синонімія). Вправи на переконструювання синтаксичних конструкцій сприяють формуванню в учнів умінь, вчать виражати власні

думки у зв'язному висловлюванні різними способами. Спирається ця робота на знання учнів синтаксичних синонімів та меті їх використання в тексті.

I. Визначте смислові зв'язки між простими реченнями у безсполучникових складних реченнях. Назвіть вид інтонації:

- 1) *Звичайно, він не був сліпцем і розумів: усе це - теж прах, ляже він на смертному одрі, воно не порятує, за нього не купиш і миті життя, всипані самоцвітами шаблі лишаються по ньому, і їх з'їсть іржа, кунтуші зотліють (Ю. Мушкетик)*
- 2) *Двері собору були відчинені: починали видавати комбікорм (О. Гончар)*
- 3) *Не видно обличчя з-під капелюха, звисає з-під нього тільки великий, картоплиною, Ягорів ніс, червоний, аж синій. (О. Гончар)*
- 4) *Земля відтанула, голі посадки серед чорних полів буйнилися,гнули-ламали їх пружисті степові вітри.*

II. Трансформуйте прості речення в безсполучникові складні речення. Визначте граматичні основи, встановіть смислові відношення між їх частинами і поясніть розділові знаки.

- 1) *Серце забилося радісно. Ми під'їжджали до моря.*
- 2) *Пройшло літо. Настала осінь.*
- 3) *Достиглі хліба шумлять повним колосом. Селяни зберуть багатий урожай.*
- 4) *Продержало з тиждень морозом. Земля залякла, як кістка.*
- 5) *День обіцяє бути погожий. На небі ні хмариночки.*

III. Складні речення перебудуйте на безсполучникові. З'ясуйте, яке складне речення не можна перебудувати на безсполучникове.

- 1) *Добре тому ковалеві, що на обі руки кує.*
- 2) *Брехнею світ перейдеш, а назад не вернешся.*

- 3) *Не такий страшний чорт, як його малюють.*
- 4) *Чим розумний стидається, тим дурний величається.*

Активізувати думку учнів можна завданнями, які потребують спостереження над мовними явищами.

Завдання: запишіть по пам'яті слова пісні «Рече та стогне Дніпр широкий» (Т. Шевченко). Розставте розділові знаки. Визначте види складних речень. Спробуйте обґрунтувати роль безсполучникових складних речень у цьому тексті.

Щоб забезпечити основи для креативного мислення й мовлення учнів, використовуємо стилістичне конструювання. Вправи на стилістичне конструювання спрямовані на вивчення учнями норм побудови речень, зокрема безсполучникових складних, залежно від конкретної ситуації спілкування та на забезпечення мовлення учнів синтаксичними конструкціями.

I. Складіть і запишіть безсполучникові складні речення, які б виражали запропоновані смислові зв'язки, обґрунтуйте розділові знаки:

- 1) *одночасність дій, умов;*
- 2) *умова-наслідок;*
- 3) *пояснення;*
- 4) *причина-наслідок*
- 5) *час.*

II. Складіть і запишіть речення, використовуючи наведені слова як підмети окремих частин. Укажіть смислові зв'язки між частинами безсполучникових речень:

- 1) *сонце, роса;*
- 2) *ранок, туман;*
- 3) *місяць, далечінь*

Для розв'язання завдань розвивального навчання особливо перспективним є функціонально-комунікативний підхід до опанування мови, що програмує пізнання мовних знань через розв'язання мовленнєвих завдань. Завдяки такій організації пізнання на кожному етапі навчання досягається єдність двох взаємопов'язаних процесів оволодіння рідною мовою та розвиток умінь використовувати здобуті знання у різних сферах та видах мовленнєвої діяльності. Пропонуємо такі завдання:

1. Скласти діалог, вживаючи безсполучникові складні речення на тему «Мої мистецькі уподобання».
2. Напишіть невеликий твір у публіцистичному стилі на тему «Які тенденції спостерігаються в сучасній духовній культурі українського народу?».

Як бачимо, такий підхід до роботи вчителя з учнями допомагає реалізувати практичну спрямованість шкільного курсу рідної мови передусім через формування стійких умінь та навичок навчально-мовних, правописних та мовленнєвих. А формування мовленнєвих умінь є одним із аспектів розвитку мовної особливості учня.

Ще одним з аспектів розвивального навчання є інтеграція. Інтеграція (від лат. - повний, цільний) - це створення нового цілого на основі виявлення однотипних елементів і частин із кількох раніше розрізнених одиниць (навчальних предметів, видів діяльності та інше).

«Реалізація ідей інтеграції передбачає докорінну перебудову не лише педагогічного мислення, а й усієї системи освіти - вихід учителя за межі власного предмета. Настав час осмислити фактичний матеріал з позиції філософії, здійснювати міжпредметні зв'язки, усвідомивши місце своєї дисципліни в загальній системі культури» [3, с. 50].

Органічне поєднання в уроці відомостей інших навчальних предметів навколо однієї теми сприяє, за словами О.Савченко, «інформаційному збагаченню сприймання, мислення і почуттів учнів за рахунок залучення

цікавого матеріалу, що дає змогу з різних сторін пізнати якесь явище, поняття, досягти цілісності знань² [7, с. 26].

Міжпредметна інтеграція може бути повною або частковою. Повна інтеграція, будучи органічним об'єднанням в одному курсі різних навчальних предметів, дає змогу нівелювати деякі недоліки предметної системи навчання, якими є розрізнення і фрагментарність викладу, та залучити потрібні відомості із суміжних предметів, що сприяє різнобічному і цілісному засвоєнню знань. Повну інтеграцію здебільшого відзначають у школах зарубіжних країн, де, наприклад, читання, письмо, усне мовлення об'єднані в мистецтво мовлення, а фізика, хімія, біологія, астрономія - у природознавство. Часткова інтеграція полягає у поєднанні матеріалу з різних предметів, підпорядкованого одній темі. На її основі будуються інтегровані уроки.

Розрізняють інтеграцію за змістом (залучення матеріалу з інших предметів) та інтеграцію за способами пізнавальної діяльності, якими є спостереження, мислення, мовлення. В інтегрованому уроці застосовуються обидва способи інтеграції з переважанням - залежно від теми заняття та рівня підготовки учнів - то першого, то другого. У початковій школі домінує, природно, пізнавальна діяльність, що ґрунтується на суб'єктивному досвіді учнів, організованих спостереженнях у природі тощо. В основній та старшій школі інтегровані уроки через недостатньо розробленість питання і брак належного практичного досвіду проведення їх застосовуються порівняно рідко, притому лише з окремих предметів, а саме: української літератури - в інтеграції з історією, зарубіжною літературою, рідше - мовою, біології - з хімії і т.д.

Треба, звичайно, уникати одноманітності в побудові інтегрованих уроків, пов'язаних з опорою на літературний матеріал, інакше замість того, щоб приносити в навчання свіжий методичний струмінь, вони просто набриднуть учням і не дадуть очікуваного ефекту. Елементи новизни повинні мати інтегровані уроки передусім на повторення й узагальнення вивченого,

наприклад, прикметника і дієприкметника (використання в описах місцевості, людей, трудового процесу); безособових дієслів (тема «Гроза»), прислівників (уживання в ролі різних обставин), прийменників у/в (їх семантичне та вимовне розрізнення) та інше.

«Як різновид інтегрованого уроку виділяють так звані бінарні уроки (від лат. - подвійний), що є органічним поєднанням двох предметів, наприклад, української мови й математики, української мови й образотворчого мистецтва. В їх підготовці й проведенні беруть участь учителі обох предметів. Організація бінарних уроків потребує кропіткої і погодженої підготовки. Практикують такі уроки після вивчення або повторення певного розділу з метою зміцнення й удосконалення здобутих учнями знань, умінь і навичок на нових за своїм характером і способом виконання вправах на оновленому мовному матеріалі» [2, с. 36-37].

Щоб учні почали активно мислити, від учителя до класу має надійти потужний імпульс. Такими імпульсами можуть бути цілеспрямовані запитання, завдання на систематизацію й узагальнення вивченого, альтернативного характеру теми письмових робіт тощо. Але є ще один методичний прийом, який потужно стимулює образне мислення учнів, особливо старшокласників. Це - незвичайний початок уроку.

Таким чином, реалізуючи аспекти та завдання розвивального навчання, ми формуємо особистість з гнучким розумом, розвиненими потребами до подальшого пізнання та самостійних дій з певними навичками та творчими здібностями. Варто пам'ятати про диференціацію навчання, популяризувати її серед вчителів у сучасних навчальних закладах.

Розділ II. Технологія використання інноваційних методів навчання на уроках української мови в 5-9 класах: від теорії до практики

Перш ніж перейти до ґрунтового опрацювання інтерактивних навчальних технологій та інтерактивного уроку, спробуємо визначити загальне значення інтерактивного навчання і зрівняємо його із загальновідомими, традиційними підходами до навчання.

1. Пасивна модель навчання

Старшокласник виступає в ролі «об'єкта» навчання, мусить засвоїти й відтворити знання, передані йому вчителем, матеріалом підручника тощо. До певних методів навчання належать ті, за яких учні тільки слухають і дивляться (лекція-монолог, читання матеріалу, пояснення теми, демонстрація й відтворювальне опитування учнів). Учні, як правило, спілкуються один з одним, не виконуючи творчих завдань.

2. Активна модель навчання

Даний тип навчання полягає у застосуванні методів, які зумовлюють пізнавальну активність і самостійність учнів. Учень знаходиться в ролі «суб'єкта» навчання, виконує творчі завдання, для розвитку й застосування фантазії, створює діалог з учителем. Основними загальновідомими прийомами й методами виступають: завдання проблемного та творчого характеру (дають на домашнє опрацювання), самостійна робота, бесіда з учасниками навчального процесу, що полягає у запитаннях вчителя до учнів і навпаки, які краще можуть розвивати творче мислення дітей.

3. Інтерактивна модель навчання

«Слово інтерактивний - здатний взаємодіяти, створювати діалог. Інтерактивне навчання - це окрема організаційна форма пізнавальної діяльності, що має чітку та конкретну мету: створення комфортних умов

навчання, за умов якої кожен учень відчуває власну успішність, інтелектуальну спроможність» [4, с. 31].

«Інтерактивне навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за певної умови: постійної, активної взаємодії всіх учнів у класі. Це є взаємне навчання або ж «співнавчання» (колективне, групове, навчання у співпраці), де і дитина, і педагог виступають рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання. Кожен здатен розуміти, що робить, чітко відмежовує те, що знає, вмє і здійснює. Впровадження інтерактивного навчання на уроках української мови допомагає удосконалити моделювання певних життєвих ситуацій, які можуть зустрітися в житті кожної людини, а також використання рольових ігор чи навіть знаходження спільного вирішення проблеми за допомогою аналізу подій відповідної ситуації. Це починає ефективно сприяти для формування навичок і вмінь, вироблення моральних цінностей, створення позитивної атмосфери співробітництва чи взаємодії, що допоможе вчителю відчувати себе лідером серед дитячого колективу» [6, с. 9].

Інтерактивна взаємодія не включає в себе не тільки перевагу одного учасника освітньої діяльності над іншими, але й особистої думки над іншою. За умов використання інтерактивних технологій учні здобувають досвід бути демократичними, вміння спілкуванню з однолітками, можливість критично мислити та обирати продумані рішення.

«Спостереження, які були проведені Національним американським тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 80-хх рр., надають результати про те, що саме під час інтерактивного навчання виникає можливість різко збільшити процент засвоєння конкретного матеріалу, так як саме ця технологія впливає на свідомість та почуття учня, а також його волю (дії, практику). Отримані результати відображені в схемі, що має назву «Піраміда навчання».

Лекція - 5% засвоєння

Читання - 10% засвоєння

Відео/аудіоматеріали - 20% засвоєння

Демонстрація - 30% засвоєння

Дискусійні групи - 50% засвоєння

Практика через дію - 70% засвоєння

Навчання інших застосування отриманих знань - відразу ж 90% засвоєння.» [16, с. 19].

«Організація роботи учнів у малих групах, трійках чи парах, їхнє взаємонавчання спільної роботи змінного складу, надає вражаючі результати. Та взаємонавчання учнів також має і власні мінуси, які необхідно враховувати, використовуючи цю технологію» [6, с. 11].

Позитивні сторони	Слабкі сторони
1. Вчитель може раціонально розподіляти свій час, допомагаючи активніше дітям з особливими освітніми потребами та зі спеціальними проблемами(напр.: особистісними)	1. Проблематично створити налагоджений процес «взаємонавчання» як роботи на постійній основі.
2. Педагог не витрачає час на організацію дисципліни в класі.	2. Контроль процесу взаємонавчання важко дається дорослим, а результат не завжди є ефективним.
3. Учні, маючи власний досвід вчителювання чи викладання, змінюють ставлення до вчителів, їх роботи, з'являється	3. Витрачається більше часу, якщо необхідно перевчати учня школяра-вчителя (і його самого).

«Для того, щоб подолати труднощі застосування окремих інтерактивних технологій і змінити їхні слабкі сторони в сильні, потрібно пам'ятати:

❖ Інтерактивна взаємодія вимагає певної зміни цілого життя класу, і також більше часу для підготування як учням, так і педагогу. Розпочати можна з поступового застосування елементів цієї моделі, якщо вчитель або учні не знайомі з ним. Як педагогу, так і школярам потрібно звикати до нового. Краще навіть створити план дій, як правильно поступово впровадити інтерактивне навчання. Можна підготувати декілька інтерактивних занять під час навчання, ніж часто використовувати нашвидкоруч підготовлені «ігри».

❖ Потрібно провести з учнями перше «організаційне заняття» і записати «правила роботи в класі». Налаштовуйте учнів на чітку підготовку до інтерактивних занять. Краще використовувати спочатку полегшені вправи з інтерактивного навчання - робота в трійках чи парах, асоціативний куш чи сенкан, робота в малих групах, мікрофон тощо. Тоді, коли в класі з'явиться досвід, подібні заняття будуть проводитись набагато легше, а підготовка не потребуватиме більшої затрати часу.

❖ Використання інтерактивного навчання це - не самоціль. А лише спосіб для досягнення атмосфери в класі, яка найкраще організовує учнів на співробітництво, порозуміння і доброзичливість, реалізовує особистісно-орієнтоване навчання.

❖ Якщо застосування інтерактивної моделі у певній групі призводить до протилежних результатів, то потрібно обов'язково змінити стратегію й обережно використовувати її. Можливо, доцільно буде обговорити цей момент з учнями (чи правильне розуміння і використання між вами?)

❖ Для більш ефективного застосування інтерактивного навчання на уроках, особливо, для того, щоб охопити весь необхідний матеріал і достатньо детально його розібрати й засвоїти (не потрібно використовувати інтерактивні технології, якщо цього вимагає суспільство, а ви до їх використання ще не готові), вчитель мусить правильно планувати свою роботу, щоб:

- Учні підготували та отримали завдання зацікавленого мотиву заздалегідь до початку уроку: прочитати, продумати, виконати самостійні підготовчі заняття;

- підібрати для уроку інтерактивні вправи, які змогли б дати учням «ключ» до засвоєння теми;

- під час інтерактивних вправ варто приділити час, що учні могли поміркувати над завданням, щоб діти чітко виконали його, а не механічно або «граючись»;

- на одному уроці краще використати одну (максимум - дві) інтерактивні вправи;

- надзвичайно важливим є застосування глибокого обговорення за підсумками інтерактивної вправи, наприклад, роблячи акцент на зовсім іншому матеріалі теми, який на даний період не стосується інтерактивної вправи;

- проведення швидких тестових опитувань, самостійні домашні роботи з різних матеріалів вивченого розділу, що зовсім не пов'язані з наведеними інтерактивними завданнями.

❖ Задля кращого контролю за процесом навчання, якщо використовується інтерактивна модель навчання, вчитель повинен пройти попередню підготовку до уроку чи заняття:

- Поглиблене вивчення і планування застосувати основний матеріал та не забути про додатковий, особливо, це полягає у цікаві тексти чи диктанти, приклади певних документів, проблемні ситуації, урізноманітнені завдання для пар, трійок чи малих груп тощо;

- чітке планування і розроблення плану уроку: визначення інтервалу кожної вправи, роль учнів, підготовка запитань і передбачуваних відповідей, вироблення власних критерій оцінювання ефективності уроку;
- мотивація дітей до процесу навчання за допомогою добору найцікавіших для учнів проблемних ситуацій;
- щоб привернути увагу учнів чи налаштувати їх на позитивну, ефективну роботу, вчитель повинен підібрати певні методи навчання, а також це допоможе підготувати клас до роботи, дисциплінувати учнів під час продуктивної роботи на уроці чи занятті: особливо, допоможе використання різноманітних вправ-розминок, надання ролей у групах тощо.» [10, с. 23].

Деяким вчителям іноді складно розкривати себе перед учнями, висловлювати власне ставлення до матеріалу, зображувати некомпетентність у певних питаннях. Зрозуміло, що не всі вчителі можуть використовувати інтерактивне навчання. Однак, застосування новітніх технологій допомагає педагогу фахово зростати, змінювати себе на краще, навчатися на рівні з учнями. Утворити перші кроки дасть змогу саме новий підхід до навчання та його цілей, за допомогою якого вчитель відверто може визначити себе не фаховим спеціалістом і мати можливість не знати відповіді на ті чи інші запитання (ще й є велика кількість запитань з різних наук не мають однозначної або єдиної правильної відповіді). Дивлячись з іншої сторони, після старанно підготовлених уроків вчитель зможе відчувати, як змінилось поведінка учнів, а саме – ставлення до вчителя з повагою, а також атмосфера у класі стане спокійною, дружелюбною – це буде мотивацією для вчителя до використання на уроках інтерактивних технологій.

Отже, є багато аспектів, які потрібно враховувати під час використання інтерактивних технологій. Потрібно звертати увагу на позитивну динаміку розвивального навчання в учнів на уроках української мови, але не забувати про перешкоди, які можуть виникнути під час навчального процесу. Варто обдуманно обирати модель навчання, яка принесе найкращі результати та досягнення.

Розділ 3. Технології інтерактивного навчання в 5-9 класах ЗЗСО

3.1 Форми організації навчальної діяльності учнів з української мови

Якщо спробувати дати визначення поняттю «інтерактивна технологія навчання», то - це певна організація навчального процесу, за якої неможлива пасивна діяльність учня у гуртовому, комплексному, той, що засвоєний на взаємодії всіх учасників освітньої діяльності, моменті засвоєння знань. Є кілька варіантів зображення ситуації: 1) всі учні працюють самостійно і отримують персональне завдання, яке він зачитує перед класом; 2) від активності та старань учнів під час виконання завдань напряму залежить якість та успішність всієї групи та класу. Інтерактивні технології навчання полягають в тому, що виражають чітке намічення очікуваних результатів освітнього процесу, вибрані методи і прийоми навчальної діяльності, які стимулюють процес навчання й пізнання, та розумові і навчальні умови й завдання.

Інтерактивні навчальні технології не обираються задля виконання конкретних навчальних завдань, так як на це спрямовані методики, а самою своєю структурою визначають кінцевий результат.

«Групова (фронтальна) форма навчальної діяльності учнів застосовується навчання однією людиною групи учнів чи цілого класу. Це зумовлює більшу кількість слухачів, ніж тих, хто говорить. Усі школярі в певний момент часу виконують разом чи індивідуально одне завдання із наступним контролем результатів.

Колективна (кооперативна) форма навчальної діяльності учнів – зосереджена на організації навчання у малих групах учнів, які об'єднані спільною навчальною метою. Таким чином вчитель керує працею кожного учня посередньо, тобто, використовуючи завдання, якими педагог націлює

практику групи. Кооперативне навчання застосовує для учнів можливість співпрацювати зі своїми однокласниками, реалізовує природне прагнення кожної людини до спілкування, допомагає сприяти досягненню високих результатів засвоєння знань та формування вмінь. Дана модель легко й ефективно може поєднуватись з традиційними формами і методами навчального процесу і може бути застосованою на конкретних етапах навчання.

Загально-класну роботу, що є досить поширеною в сучасній українській школі, неможливо називати колективною в першу чергу тому, що при таких завданнях в учнів не утворюється спільна мета. Оскільки вчитель представляє перед школярами не спільну, а однакову для всіх мету. Через це в учнів виробляється ставлення до навчальної діяльності як до чогось індивідуального й обов'язкового, а не як до спільної і творчої праці. Діяльність, що спрямовується на здобуток спільної мети, згуртовує, а однакової - викликає суперництво, змагання.» [6, с. 45].

«Спільну мету досить легко відрізнити від однакової для всіх. Якщо завдання, яке надав педагог, можуть виконати учні самостійно, то така мета є однаковою для всіх. Але якщо за певний, вказаний проміжок часу завдання можуть виконати всі учні тільки за допомогою спільних зусиль, то така мета рахується спільною. Один учень досягти її не може.

Навчальна мета може бути спільною саме тоді, коли в процесі здійснення навчальної діяльності, окрім засвоєння нових знань, умінь і навичок, частина школярів навчає кожного свого учасника. Це пророчить постійну участь всіх учнів на уроці.» [3, с. 65].

На традиційному уроці найчастіше використовують групову (фронтальну) форму організації навчальної діяльності учнів. Усі дослідження, які спрямовані на осучаснення класно-урочної системи, позбавлення її властивих їй хибностей, були об'єднані з вживанням у рамках уроку ще й «парної та колективної форм».

«Співробітництво (кооперація) - це колективна робота для здобуття загальних поставлених цілей. У межах цього особистості прагнуть отримати результати, які є корисними для усіх учасників групи. Кооперативним навчанням називається певний спосіб його організації, що визначає роботу учнів у невеликих групах, щоб удосконалити найефективніший освітній процес для всіх його учасників. Отримуючи вказівки від педагога, діти мають змогу об'єднатись у малі групи. Далі, опрацьовують ці вказівки до тих пір, доки вся група не дійде до успішного розв'язання цієї задачі. Всі учасники команди намагаються дійти до однієї вірної думки, що зумовлюють спільні зусилля.

Результат йде на виграш усім («Твій успіх іде на користь мені, а мій - на користь тобі»), приходить розуміння учням, що всі повинні працювати разом, адже результат буде однаковим для всіх («Або ми потонемо, або випливемо, але – разом»). Успіхи кожного визначаються зусиллями й роботою всієї групи, всіх її учасниками, а не тільки ним самим («Ми не можемо обійтись без тебе»). Кожен співучасник групи пишається успіхом свого товариша і разом святкують перемогу, коли когось одного із їхньої групи хвалять за індивідуальні здобутки («Ми всі поздоровляємо тебе з успіхом»). У моментах кооперативного навчання виділяється позитивна необхідність пов'язаних цілей, які здобуваються учнями під час навчального процесу» [6, с. 47].

Суттєвими компонентами співробітництва є: позитивна взаємозалежність; особистісна взаємодія, що стимулює діяльність; індивідуальна і групова підзвітність; навички міжособистісного спілкування і спілкування в невеликих групах; обробка даних про роботу групи. Структурне систематичне включення цих основних елементів у ситуацію навчання дозволяє сподіватись, що група буде застосовувати саме спільні зусилля і що вдасться дисципліновано впровадити кооперативне навчання - успішно і надовго.

Перший і найважливіший елемент при структуруванні кооперативного навчання - позитивна взаємозалежність. Її можна вважати успішно вибудованою, коли члени групи розуміють, що вони пов'язані один з одним такою мірою, що один не може бути успішним, якщо не будуть успішними усі. Отже, групові цілі і завдання варто розробляти і повідомляти учням так, щоб вони повірили, що вони або «потонуть», або «випливають», але тільки разом. Коли позитивна взаємозалежність вибудована міцно, для всіх стає абсолютно зрозумілим, що:

- ❖ зусилля кожного члена групи потрібні і незамінні для успіху всієї групи;
- ❖ кожен член групи вносить унікальний вклад у спільні зусилля групи і завдяки її/його можливостям чи ролі й обов'язку при виконанні завдання.

Це породжує відданість і зацікавленість не тільки у власному успіху, а й в успіху інших членів групи, що і є суттю навчання у кооперації. Якщо немає позитивної взаємозалежності, немає і співробітництва.

Другий основний елемент спільного навчання - особистісна взаємодія, що стимулює діяльність, причому важливо, щоб учні аілично розташовувались обличчям один до одного. Учні повинні спільно займатися реальною діяльністю, у якій кожний працює на успіх не тільки свій, а й товаришів, спільно використовуючи можливості, допомагаючи один одному, підтримуючи, заохочуючи і радіючи досягненням товаришів. Існують важливі види пізнавальної діяльності і міжособистісної динаміки, що можуть здійснитися тільки у випадку, коли учні сприяють навчанню один одного.

Сюди належить і усне пояснення того, як вирішувати проблеми, і передача друзям власних знань, і перевірка розуміння, і обговорення досліджуваних понять, і поєднання досліджуваного матеріалу з вивченим. Кожний із цих видів діяльності може бути структурно включений у загальне русло завдань, одержуваних групою, і в процес їх виконання.

Завдяки цьому групи кооперативного навчання є одночасно системою академічної (кожен учень має когось, кому небайдужі його успіхи в навчанні, бере на себе зобов'язання з надання допомоги) й особистісної підтримки (кожен учень має когось, хто йому по-людськи відданий). Саме завдяки особистісній взаємній підтримці в процесі навчання члени групи беруть на себе зобов'язання один стосовно одного і виявляють відданість загальній справі і цілям.

Третій основний елемент спільного навчання - індивідуальна і групова підзвітність. Два рівні підзвітності повинні неодмінно бути структурно включені в уроки, засновані на кооперативному навчанні. Група повинна нести відповідальність за досягнення своїх цілей, і кожен член повинен відповідати за свою частину роботи. Індивідуальна підзвітність існує, коли оцінюється діяльність кожної особи, і результати надходять назад у групу, і самій собі - з метою встановити, хто більше потребує допомоги, підтримки і схвалення в ході навчання. Ціль кооперативного навчання в навчальних групах полягає в тому, щоб кожен учасник групи зміцнився, реалізувався як повноправна особистість. Учні навчаються спільно для того, щоб згодом змогли придбати велику індивідуальну компетентність.

Четвертим основним елементом спільного навчання є розвиток навичок міжособистісного спілкування і спілкування в невеликих групах. Спільне навчання є по своїй суті складнішим, ніж конкретне чи індивідуальне навчання, оскільки учні повинні одночасно виконувати певне завдання (вивчення змісту навчального предмета) і робити групову роботу (ефективно функціонувати як єдина група). Соціальні вміння, необхідні для ефективною співпраці, не з'являються за помахом чарівної палички в той момент, коли організуються потрібні уроки. Важливо чітко й цілеспрямовано розвивати соціальні здібності в учнів так, як і теоретичні навички. Досвід керувати іншими, приймати правильні рішення, створення вірності у контактуванні чи улагодженні конфліктних ситуацій надають дітям можливість ефективно впоратись як із технікою групової роботи, так із

виконанням теоретичного завдання. Оскільки співробітництво і конфлікт не розвинено пов'язані завдання, то навички сприятливого вирішення конфліктних ситуацій особливо суттєві для тривалого успіху при кооперативному навчанні.

П'ятою головною частиною кооперативного навчання є звіряння (аналіз, опрацювання) матеріалів про роботу групи. Подібне вивчення може здійснюватись тоді, коли всі учасники команди розглядають, в якій мірі вдало вони підходять до своїх обраних цілей і наскільки результативно вони підтримують ефективні ділові відносини.

«Така групова навчальна діяльність сприяє розвитку та формуванню відношенню до навчання (позитивного), допомагає правильно адаптуватися в робочому колективі і дає змогу створити ефективну роботу та активність на уроці. Для широкого і ефективного використання інтерактивних технологій в своїй діяльності, вчителю допоможе використання групових форм організації навчальної діяльності, що є надзвичайно важливими. Кооперативне навчання дає можливість всім учням активно працювати на уроці, застосовувати на практиці вміння активного слухання, сприяє виробленню спільної думки в ситуації, менш напружений, ніж робота у великій групі. Невимушена обстановка в малій групі сприяє розвитку у сором'язливих учнів навичок міжособистісного спілкування. Крім того, технології кооперативного навчання вчать учнів уникати конфліктних ситуацій при вирішенні спірних питань» [8, с. 28].

Хорошим стимулюванням роботи на уроці є дискусії в малих групах. Учні можуть бути корисними один одному завдяки їх фантазії та ідеям. Саме висловлення думок допомагає учням відчувати їхні власні ресурси та зміцнити їх.

Сутнісним є становлення щільного контакту між учителем і класом, а також між самими учнями.

«Кооперативна групова робота та її головні ознаки:

1. Щоб отримати певний навчальний результат варто клас розділити на групи..

2. Краще часто формувати нові підгрупи, які змінюватимуться залежно від змісту і характеру навчальних завдань, які потрібно завершити на занятті.

3. У кожної підгрупи є власна проблема, яка систематизується із завданням, наприклад:

- за складністю однаковим для гетерогенних (складаються з учнів з різним рівнем пізнавальних можливостей) груп або диференційованих для гомогенних (складаються з учнів, приблизно різних за пізнавальними можливостями);

- за змістом та навчальною метою однаковим для всіх груп (незалежно від складу групи);

- за змістом взаємодоповнюючим або послідовно пов'язаним із завданнями інших груп за логікою матеріалу, що дозволяє вивчити проблему з різних боків;

- за способом (процедурою) виконання різним або однаковим. Завдання в групі виконується таким способом, щоб можна було врахувати й оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи й групи в цілому» [5, с. 29].

Отже, застосування таких видів організації діяльності учнів у межах класно-урочної системи навчання дозволяє усунути деякі її вади і є однією з умов застосування інтерактивних технологій навчання

Магічні дрібнички

Намагайтесь ніколи не застосовувати слово «розподіляйтесь», «розподіляти» дітей на пари, на трійки, на групи тощо. Пам'ятайте, учні ОБ'ЄДНУЮТЬСЯ! З об'єднаних учнів виростають дорослі люди, здатні об'єднуватись і працювати разом, виростає об'єднана країна, держава або нація.

Усе, що пропонують учні, має бути прийняте й обговорене. Не слід вказувати на вірні чи невірні відповіді, варто допомогти дослідити надану інформацію і дійти до заключних думок. Варто контролювати участь кожного в процесі обговорення.

Всі відповіді учнів повинні сприйматися серйозно, якщо ви бажаєте налагодити прогрес навчання, взаємодії й розвитку навичок критичного мислення.

Деякі учні готові активно працювати і в більшій групі, але дійсно ефективною групова робота буде в групі не більше 5-6 осіб. Більші групи потребують інших технологій.

«Робота в парах.»

Ця технологія є особливо-ефективною на першому етапі навчання учнів, роботі у малих групах. Цю технологію застосовують для здобування конкретної дидактичної цілі: засвоїти, закріпити чи перевірити знання. Всі діти в класі мають велику можливість навчитися говорити, правильно висловлювати власні думки, саме при роботі в парах. Ця технологія надає дітям час для міркування, обміну новими ідеями з партнером і тільки потім озвучуванню власних думок перед аудиторією. Застосування такого виду роботи полягає в тому, що учні не можуть не виконувати завдання. Під час роботи в парах можна швидко виконати вправи, які за інших умов потребують великої затрати часу. Наприклад:

Пригадайте кілька стійких словосполучень (технічних термінів, назв художніх творів) до складу яких входять активні дієприкметники теперішнього часу.

Для довідок: крокуючий екскаватор, нержавіюча сталь, миючий засіб, сильнодіючі ліки, ведуче колесо, правлячі класи, несуче крило, «спляча красуня».

Наведіть рядки віршованих творів з дієприкметниками або прикметниками дієприкметникового походження.

Для довідок: За горами гори, хмарами повіті, засіяні горем, кров'ю політі... (Шевченко).

За стряпчого, як завсігди годиться, була приставлена лисиця... (Глібов).
Над нами розквітле є небо, й до кожного щастя прийшло (Сосюра). Йде весна запашна, квітами - перлами закосичена (Тичина). Дружбою ми здружені. Батьківщино - мати (Тичина).

Творчі роботи

Розповіді про дієприкметник як особливу форму дієслова у науковому та в розмовному стилі в парах.

Зразок

Дієприкметник ... Яка я чудова форма дієслова. Мені приємно, що я поєдную в собі риси характеру дієслова (вид - доконаний і недоконаний, час - минулий і теперішній, здатність мати при собі залежні слова) і прикметника (число - однину і множину, рід - чоловічий, середній і жіночий, відмінок). А ще додам: найчастіше моїми друзями є іменники, з якими я сполучаюся. Оці прикметникові ознаки, що є в мені, повністю залежать від роду, числа, відмінка іменника, з яким я поєднуюсь. Візьміть сполучення слів «вигаптуваний заполоччю рушник». Ви бачите, що мене звать «вигаптуваний». Я маю ознаки дієслова (доконаний вид, минулий час, тримаю при собі залежне слово «заполоччю») і ознаки прикметника (чоловічий рід, однина, називний відмінок, належу своєму другові -іменнику «рушник»). Як приємно, що іменник «рушник» так гарно вказує на мої прикметникові ознаки: рід, число і відмінок. Моїх братів запрошують у гості фразеологізми. У цих стійких словосполученнях вони так гарно уживаються, що їх не виженеш і не заміниш іншими словами (непрошений гість - гірше татарина, дарованому коневі в зуби не дивляться, кований на всі чотири копита). А як багато живе моїх братів -дієприкметників у художніх творах. Прочитайте школярки, повісті й оповідання О. Довженка, М. Стельмаха, І. Нечуя - Левицького, Коцюбинського, П. Мирного і ви побачите, яку художню силу мають дієприкметники.

«Ротаційні (змінювані) трійки.

Це дуже схожа технологія до попередньої. Але за допомогою цього методу навчання пізнається глибше аналіз та обговорення нової теми, щоб краще осмислити, закріпити та засвоїти певний матеріал..

Щоб правильно організувати роботу вчитель повинен:

1. Підготувати для всього класу різноманітні питання та очікувані відповіді.

2. Учнів потрібно розмістити по колу, об'єднавши у трійки. Розмістити потрібно саме так, адже учні будуть змінювати свої позиції. Вони повинні бачити сусідні команди.

3. На отримане запитання від вчителя кожен учень з групки має дати відповідь та записати її..

4. Наступним етапом є розподіл учнів в трійках:обираються три номери (0,1 та 2). Учні самостійно обирають собі номер, і далі працюють за схемою: учень, який обрав 0 переходить до сусідньої групи за годинниковою стрілкою, тоді учень, що обрав номером 1 переходить проти годинникової стрілки через одну групку. Постійними учасниками команди є ті, що обрали номер 2 і залишаються на місці. Результатом буде повністю нова трійка.

5. Рух в класі відбувається доти, поки є не обговорені запитання. Таким чином за короткий проміжок часу весь клас буде орієнтуватись в новому матеріалі..

Наприклад: Прислівник

Довести, що прислівник порівняно молода частина мови.

Відповідь: словотвірний аналіз засвідчує, що прислівники творяться від різних частин мови - іменників, прикметників, займенників,, числівників, дієслів. Це означає, що прислівники почали утворюватися тоді, коли названі частини мови вже існували в мові.

Розташувати прислівники відмінно, добре, хороше, краще, найкраще., прекрасно, чудесно; аніскільки, мало, замало, менше,

найменше, а ніскілечки за ступенем поступового збільшення або зменшення ознаки дії.

- Вчитель вивіщує таблицю із зображенням моделей різних способів творення прислівників, у яких твірні основи позначені тильдою (~).

Завдання: записати по одному прислівнику, творення якого відповідає вказаній моделі.

Префіксальний спосіб: в ~ (вдень), де ~ (деколи), за ~ (забагато), най ~ (найбільше), не ~ (немало), ні ~ (ніколи), пре ~ (прегарно), щонай ~ (щонайкраще), як най ~ (якнайповніше).

Суфіксальний спосіб: ~ о (високо), ~ е (гаряче), ~ ем (бігцем), ~ ом (боком), ~ ою (весною), ~ іше (веселіше), ~ сь (кудись), ~ ше (менше).

Префіксальне — суфіксальний спосіб: в—е (вдруге), в ~ і (вгорі), в ~ у (вгору), до ~ а (допізна), до ~ у (додому), з ~ а (зблизька), з ~ у (збоку), на ~ о (насухо).

Складання основ: ~ - на - ~ (віч - на - віч), ~ - не - ~ (коли - не - коли), ~ - о - ~ (пліч - о - пліч), ~ у ~ (день у день), ~ на ~ (сам на сам), ~ від ~ (час від часу).

Робота в малих групах

«При вирішенні складних проблем, які вимагають спільної роботи, варто взяти до уваги таку технологію, як робота в малих групах. Але, якщо вчитель не впевнений в ефективності цієї діяльності, краще обрати іншу технологію, яка доцільніше підійде під ваш вид роботи. Коли ставиться перед учнями спільна мета, то найкраще для досягнення очікуваних результатів підійде саме ця технологія.

Правильна роз подільність завдань:

1. В першу чергу вчитель повинен переконатися, що в учнів є достатньо необхідних вмінь, навичок та знань з певної теми. Адже діти на уроці не виконуватимуть занадто складних завдань.

2. Наступний етап – це об'єднання в малі групи від 3 до 5 осіб. В класі потрібно слідкувати за тим, щоб не були відсторонені від роботи окремі

учні. Діти розсаджуються в свої групки, всі в команді мають добре бачити один одного та комфортно себе почувати.

3. В кожній групці команда має обрати ролі для кожного її учасника: (Командир групи, Писар групи та Доповідач). В кожного з них є свої обов'язки. Зрозуміло, що командир – керує роботою у всій підгрупі, приймає важливі рішення. Це має бути авторитетна дитина серед інших. Писар – робить всі відповідні записи, краще взяти учня з хорошим почерком. Та доповідач буде на клас розповідати про досягнені результати групи..

4. В кожній команді мають бути конкретні завдання та правила роботи в групі. Це допоможе учням заощадити велику кількість часу на вирішення проблем.

5. Часу має бути достатньо для всіх, але не потрібно забувати про учнів, які впораються раніше, варто підготувати додаткові завдання.

6. В класі буде вестись обговорення всіх учнів одразу, а це викликає більше шуму. Не потрібно забувати й про мотивацію учнів: заздалегідь підготуйте нагороди для учнів.

7. В той час, як учні працюють вчитель повинен знаходитись серед них, запропонувавши свою допомогу, але якщо учням вона не потрібна – не заважати їм.

8. Після того як вислухали всі підгрупи, в класі потрібно провести рефлексію. Чи корисною була для учнів така робота? Чого вони навчилися за цей період?

До такого виду діяльності учням потрібно звикати досить довго, тому якнайкраще починати потрохи впроваджувати її до своєї роботи. Коли учні звикнуть до цього – робота буде йти швидше, злагодженіше та спокійніше.

Наприклад: Творчі роботи

- Записати 20 правил з «не можна» (із правил для учнів).
- Скласти і записати по 2 - 3 речення за картинками, вживаючи дієслова. Теми: «У полі», «По гриби», «Біля річки», «На аермі», «Допомога мамі», «Лелеки».

- Використовуючи дієслова почуттів, розкажіть про своє відношення до улюбленого куточка природи. Постарайтесь передати такі почуття, як ніжність, радість, захоплення.

- Напишіть короткий відгук про книжку, використовуючи дієслова почуттів і синоніми до слів книга, письменник, написати, говорити, сподобатись.

- Гра «Казкові діалоги». Пригадайте і розіграйте діалоги із відомих вам українських народних казок. Підберіть дієслова розмовної мови так, щоб вони характеризували героїв казок.

Акваріум

Ще один варіант кооперативного навчання, що є формою діяльності учнів у малих групах, ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, вдосконалення вміння дискутувати та аргументувати свою думку. Може бути запропонований тільки за умови, що учні вже мають добрі навички групової роботи.

Як організувати роботу:

Учитель об'єднує учнів у групи по 4-6 осіб і пропонує їм ознайомитися із завданням.

Одна з груп сідає в центр класу (або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти). Це необхідно для того, щоб відокремити діючу групу від слухачів певною відстанню.

Ця група отримує завдання для проведення групової дискусії, сформульоване приблизно так:

- прочитайте завдання вголос;
- обговоріть його в групі;
- за 3-5 хвилин дійдіть спільного рішення або підсумуйте дискусію.

Поки діюча група займає місце в центрі, вчитель знайомить решту класу з завданням і нагадує правила дискусії у малих групах. Групі пропонується вголос протягом 3-5 хвилин обговорити можливі варіанти

розв'язання проблемної ситуації. Учні, що знаходяться у зовнішньому колі, слухають, не втручаючись у хід обговорення.

По закінченні відведеного для дискусії часу група повертається на свої місця, а вчитель ставить до класу такі запитання:

- Чи погоджуєтесь ви з думкою групи?
- Чи була ця думка достатньо аргументованою?
- Який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

На таку бесіду відводиться не більше 2-3 хвилин. Після цього місце в «Акваріумі» займає інша група й обговорює наступну ситуацію.

Наприкінці вчитель повинен обговорити з учнями хід групової роботи, прокоментувати ступінь володіння навичками дискусії у малих групах і звернути увагу на необхідність та напрями подальшого вдосконалення таких навичок. У межах «акваріуму» можна підбити підсумки уроку або за браком часу обмежитись обговоренням роботи кожної групи.

До цієї групи ми помістили інтерактивні технології, що передбачають одночасно спільну (фронтальну) роботу всього класу.

Мікрофон

«Однією з найефективніших є технологія «Мікрофон», за якої кожен учень має змогу висловити власну думку чи позицію за досить короткий період часу.

Щоб правильно використати дану технологію, варто дотримуватись таких правил:

1. Підготуйте та продумайте заздалегідь запитання, що будете ставити перед учнями.
2. Можна взяти іграшковий мікрофон або уявити, що в руках є мікрофон, при цьому тримаючи інший предмет. Так учні зможуть відчувати себе в телепрограмі. Сам мікрофон дозволяє відповідати лише одній людині, тому варто слідкувати за швидким переданням його однокласникам.

3. Відповідь учням має бути чітка, лаконічна та досить короткою.

Навчаючись - учусь («Кожен учить кожного», «Броунівський рух»)

Метод «Навчаючись – учусь» використовується при узагальненні та повторенні вивченого. Він дає можливість учням «передавати власні знання іншим. Застосування цієї технології допоможе дізнатись вчителю ті знання, які учні вже мають, та де потрібно заповнити прогалини, та значно підвищить інтерес учнів до навчальної діяльності» [4, с. 17 - 18].

Як організувати роботу:

- Підготуйте картки з фактами, що стосується теми уроку, по одній на кожного учня.
- Кожен учень має отримати по одній індивідуальній картці.
- Учні дається невелика кількість часу для ознайомлення з інформацією на картці. Перевірте, чи розуміють вони прочитане.
- Можна запропонувати змінити свої місця на інші для передачі цієї інформації.
- «Учні мають спілкуватись у вигляді діалогу, маючи тільки одного співрозмовника. Основне завдання – поділитись своєю інформацією з якомога більшою кількістю учнів та отримати нову інформацію. Вкінці найактивніших учнів потрібно змотивувати оцінкою.
- На завершення роботи можна послухати враження учнів та наскільки багато нової інформації вони змогли отримати, чи була це для них результативна вправа» [4, с. 19].

Ажурна пилка («Мозаїка», «Джиг-со»)

“Ажурна пилка”

Учні працюють як у своїх звичайних (“домашніх”), так і в “експертних” групах.

Звичайні – це групи, в які учні розподілені на відносно довготривалий термін для спільного навчання.

Експертні організовані на один раз, у яких учні готуються до виконання певного завдання на матеріалі уроку.

«Такий метод спрямований на працю в колективі, а також на вивчення значної кількості матеріалу за короткий проміжок часу. При цьому в учнів виробляється вміння працювати разом та заохочення допомагати іншим.

Як організувати роботу:

1. Варто добре підібрати відповідний матеріал, щоб не був заскладним для класу, та дидактичну наочність для класу.
2. Варто організувати підбір назв та емблем кожної підгрупки. Адже це зможе допомогти всім краще орієнтуватися в класі. На уроці будуть створені дві підгрупи: «домашня» й «експертна». Кожен учасник команди буде віднесений як в домашню, так і в експертну групу. Для початку учні об'єднуються в домашні групи, де за короткий період обирають назву та малюють емблему. Потім вчитель створює експертні групи, позначаючи їх різними кольорами. Правильно розподілившись учні мають зверитися в

домашніх групах чи немає повторів кольорів. Отже, організація вийшла правильною.

3. Учні з домашніх груп мають знати всіх її учасників, адже засідання цих груп буде проводитися пізніше. В допомогу прийдуть емблеми, які учні підготували. Кожна домашня група отримує різну інформацію, яку всі учасники мають добре закріпити, щоб мати змогу передавати її в інших групах.

4. Потім, як домашні групи завершили свою роботу потрібно розподілити учнів по «кольорових» групах, де вони тепер стануть експертами з певної теми. Наприклад, зберіть усіх «червоних» біля вчительського столу, а всіх «синіх» - біля шафи.

5. В експертній групі має вестись обговорення інформації із домашніх груп і чітке аналізування цього матеріалу в цілому, проведення його оцінки за певний визначений час.

6. Після завершення роботи можна запропонувати всім повернутися «додому». Кожен учень повинен проінформувати віх членів «домашньої» групи фактами, які були отримані в експертній групі» [8, с. 53-55].

3.2 Ігрова діяльність як засіб оптимізації навчання учнів на уроках української мови

3.2.1 Гра – невід’ємна частина мовленнєвого розвитку учнів 5-9 класів

Гармонійно розвинена людина не мислиться без глибоких знань мови, уміння грамотно, змістовно, точно, виразно, доречно висловлювати свої думки. Одним із критеріїв визначення рівня культури людини є її мислення й мова. Формування мислення і мовної культури учня здійснюється в навчальних закладах. У цьому важлива роль належить урокам української мови і літератури. Учитель мови і літератури покликаний виробляти в учнів навички сприймати явища і процеси, що відбуваються навколо, вміти їх описати, а для того необхідно на кожному уроці поповнювати відповідний запас лексики, розвивати логічне мислення учнів. Отже, треба спонукати учнів до творчості, осмислення суті завдання. І, насамперед, організувати роботу над збагаченням лексики через уміння відчувати навколишнє.

Практика переконує: на уроках української мови робота зі словом хоч і складний, але необхідний процес. Різні шляхи нестандартних рішень. Ми живемо в такий час, коли без пошуків нестандартних рішень нам не здійснити реформи школи, не зробити її цікавою для учнів. Тому й хочеться пошукати нових неординарних навчальних шляхів. Навіть якщо це звичайний комбінований урок, необхідно внести в нього елементи нестандартності, щоб збудити душу дитини, включити її в роботу.

Це можна здійснити різними шляхами: проводити уроки-дослідження, уроки-вистави, уроки-консультації, уроки-диспути, уроки-конкурси і т.д. або використовувати сам навчальний матеріал у формі гри. Крім інформаційного і навчального компонентів, треба вносити в урок і розважальний, бо діти люблять гру, жарт.

У фаховій періодиці та й у нових підручниках з мови є різні лінгвістичні ігри: шаради, ребуси, кросворди, чайн-ворди, криптограми тощо.

Такі лінгвістичні ігри з виучуваної теми можуть скласти самі учні або вчитель.

Безперечно, використання гри на уроці сприяє розвитку кмітливості, винахідливості, швидкої орієнтації учнів, а найголовніше - бажання знати правила теми, яка вивчається.

Але гра, як і всякі методи і прийоми, може перетворитися на стереотип. Тому форму гри теж треба змінювати. Інакше кажучи, необхідно час від часу «переносити» клас у різні ситуації спілкування, в незвичні умови, обставини.

Національне виховання

Сьогодні багато говоримо про національне відродження, про національне виховання. Чи не найголовнішу роль у цьому відводимо школі. А в чому ж полягає національне виховання? Знати пісні, історію, звичаї, традиції, пам'ятати, хто ми, якого роду? Усе це добре. Але час диктує інше. Ми повинні розвивати інтелект наших дітей. Нам потрібні вчені, висококваліфіковані спеціалісти, зрештою - ділові люди. Отже, має бути таке покоління, яке б не цуралося свого роду і дбало про розквіт України.

Що ми живемо в час ділового круговороту, ніхто не заперечить. Учні наші теж від цього не відгороджені, а деколи є безпосередніми його учасниками. Нерідко можна почути у їхньому мовленні слова спонсор, брокер, маклер, бартер, акція, менеджер, рекет, валюта та ін. Але не завжди доречно їх вживають, бо не розуміють лексичного значення цих слів. А якщо дорослі жонглюють такими словами, то стають об'єктом глузувань.

Як допомогти нашим майбутнім «бізнесменам»? Кілька вправ на засвоєння теми «запозичені слова» проблеми не розв'яжуть. Необхідно так спланувати роботу, щоб майже на кожному уроці сучасні запозичені слова поповнювали активний словник учнів.

Спочатку завели словники ділової людини. Потім поділилися на чотири групи, а в іншій групі на дві. Пізніше це вже були не групи, а фірми: «Антей», «Вікторія», «Діамант», «Віночок».

У кожній фірмі є менеджер (найманий управитель, адміністратор, завідувач, що не є власником компанії), агент, аудитор (ревізор, який контролює фінансову діяльність підприємства), два оформлені реклами, газет, ребусів, індивідуальних карток та ін., бухгалтер, що підраховує бали, веде облік виконаної роботи. В усіх свої обов'язки. А в кожній групі одна мета - добре вчитися, досягти бажаних результатів.

Як все це здійснюється на уроці? т

Менеджери стежать, щоб у їхній фірмі всі виконали домашнє завдання, знали правила, виконали позакласну роботу. Аудитори перевіряють якість виконання не своєї групи, а іншої. Наприклад, аудитори фірми «Антей» перевіряють фірму «Вікторія» і т.д.

Ігрові елементи не завжди використовуються протягом всього уроку, лише на окремих етапах: при перевірці домашнього завдання, на закріплення теми. Деколи вкраплюються елементи гри і при вивченні нового матеріалу. Якщо є творчі роботи, то проводиться презентація творів, ілюстрацій до оповідань, індивідуальних карток, алгоритмів, лінгвістичних ігор та інше.

А це допомагає учням вільно говорити перед аудиторією, оцінювати виступи своїх товаришів, правильно спілкуватися з різними за віком і професією людьми, писати твори різного типу мовлення і в різних стилях.

Ігрові елементи на уроках мови відіграють важливу роль у мовленнєвому розвитку учнів, що виявляється у збагаченні словника, у засвоєнні орфоепічних та граматичних норм, у виробленні вмінь та навичок зв'язного мовлення.

3.2.2 Гра як нетрадиційна форма навчання мови в 5-9 класах ЗЗСО

Основною формою організації навчального процесу у всіх типах шкіл був і залишається урок. Практика в школі свідчить, що сучасний урок рідної мови надзвичайно багатогранний процес педагогічної діяльності. Найголовніше в уроці - його цілісність, єдність форми і змісту, реалізація цілей і завдань. «Кожен урок несе певний обсяг інформації: від уміння словесника організувати урок залежить, скільки матеріалу зможуть сприйняти і засвоїти учні, якими дидактичним методами і прийомами при цьому треба користуватися. Якість уроку визначається, крім іншого, особистісним підходом до навчального процесу, взаємодією вчителя й учнів, педагогікою співробітництва на уроці та іншими чинниками, що стимулюють пізнавальну діяльність» [17, с. 59]. «Однією із особливостей організації уроку рідної мови є ідея оптимальних способів структурування теоретичного матеріалу з метою інтенсифікації навчання»[3, с. 26].

Орієнтація сучасної школи на гуманізацію освіти і різнобічний розвиток школяра передбачає гармонійне поєднання безпосередньо навчальної діяльності, в межах якої формуються базові знання, вміння та навички, з діяльністю творчою, пов'язаною з розвитком особистісних задатків учнів, їхньої пізнавальної активності, здатності самостійно розв'язувати нестандартні задачі тощо. Введення в традиційний навчальний процес дидактичних ігор, специфічно спрямованих на розвиток дитини, її пам'яті, уваги, просторової та часової уяви, інших психічних процесів, є одним із важливих завдань учителя-словесника.

Спостереження за практикою навчання мови в сучасних навчальних закладах свідчить, що пізнавальна діяльність школярів не завжди поєднується з творчою діяльністю, і, як не парадоксально, може призвести до гальмування інтелектуального розвитку дітей. Звикаючи до виконання стандартних завдань (мета яких - закріпити базові навички, що мають одне

правильне розв'язання і, як правило, єдиний, заздалегідь вирішений шлях його досягнення), діти практично не мають можливості діяти самостійно, ефективно використовуючи власний інтелектуальний потенціал, набутий життєвий досвід. З іншого боку, виконання лише однотипних завдань збіднює особистість дитини, оскільки в цьому випадку висока самооцінка учнів і оцінка їхніх здібностей учителем залежить лише від старанності, при цьому не враховуються такі індивідуальні якості, як вигадка, кмітливість, творчий пошук, аналіз та синтез, уміння робити власні висновки.

Таким чином, для зростання творчо-пошукової активності дітей, важливою однаковою мірою для тих, розвиток яких відповідає віковій нормі або ж випереджає її, так і для відстаючих у своєму розвитку, вчителю потрібно використовувати різні шляхи збагачення школярів навчальною інформацією. Власне, нових шляхів у цьому не потрібно відкривати, для досягнення навчально-виховних цілей доцільно застосовувати гру.

Традиційно гру тлумачать як вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, в якому складається та удосконалюється самоуправління поведінкою. В структуру гри як навчальної діяльності входить постановка мети, планування, досягнення мети та завдань, аналіз результатів, у яких особистість учня реалізує себе, моніторинг, підтримка та корекція.

«Як правило, іграм властиві такі риси:

- вільна розвивальна діяльність, яка використовується лише за бажанням дитини, заради задоволення від самого процесу гри, а не тільки від результату чи для результату;
- творчий, значною мірою імпровізаційний, інтерактивний характер цієї діяльності;
- емоційна піднесеність;
- суперництво;
- змагання;
- здорова конкуренція» [5, с. 13].

Феномен гри в тому, що, будучи по суті розвагою, вона переростає в навчання творчість, модель людських стосунків, лікувальний засіб.

На відміну від гри взагалі, дидактична гра має використовуватися з навчально-виховною роботою. Ігрова форма занять створюється на уроці за допомогою спеціальних дидактичних прийомів та ситуацій, які виступають як засіб пробудження, стимулювання учнів до пізнавальної діяльності. Кожна гра має завдання для виконання, які подаються в найрізноманітніших формах з широким діапазоном труднощів: від легких і доступних для всіх до складніших. Поступове зростання труднощів у розв'язанні ігрових завдань дає змогу дитині прогресувати, розвиваючи свої творчі здібності, самоактуалізувати себе як творчу особистість. Реалізація цієї ідеї спричинила нові підходи до організації уроку.

У практиці вчителів з'явився термін «нестандартність у вивченні мови», «нестандартні уроки» тощо. Особливо поширені так звані нетрадиційні уроки. Вони мають спеціальні назви: урок-гра (рольова, ділова), урок-практикум, урок-конференція, урок-семінар та ін. Систему таких уроків визначено в методичній літературі [17, с. 62]. Для прикладу візьмемо урок-гру.

УРОК-ГРА - це форма навчального заняття, на якому засвоєння учнями нового матеріалу під керівництвом учителя опосередковано їхньою ігровою взаємодією, що регламентується певними встановленими правилами. Мета уроку-гри - отримання учнями в ігровій формі знань, їх закріплення і творче використання, а також набуття самостійної пізнавальної діяльності, спілкування та взаємодія. Педагог С. Шацький вважав, «що гра - це життєва лабораторія дитинства, яка дає той аромат, ту атмосферу молодому життю, без якого ця пора була б безкорислива для людства. У грі, цьому спеціальному опрацюванні життєвого матеріалу, є найцінніше ядро розумної школи дитинства» [4, с. 22]. У структурі дидактичної гри представлені як відносно самостійні елементи два види людської діяльності - гра і навчання. Специфіка гри полягає в тому, що конкретна навчальна мета, поставлена

вчителями й опосередкована ігровими діями та операціями, легко сприймається й осмислюється учнями. Навчальні завдання у грі виражені в замаскованому вигляді, а на перший план висувається ігрова ситуація. На відміну від дорослих, у дітей кінцева мета - оволодіння знаннями.

Методика навчальних ігор ще недостатньо вивчена в педагогічній науці, немає їх єдиної класифікації. За особливостями діяльності учнів навчальні ігри можна поділити на рольові, змагальні, драматизаційні.

«Рольовою називається така дидактична гра, яка відтворює ту чи іншу ділянку соціальної дійсності та передбачає рольову поведінку її учасників. Дії гравців суворо не регламентуються, а зумовлюються їхніми суб'єктивними уявленнями про діяльність людей різних професій: журналістів, вчених, ведучих телепрограм, архітекторів, сценаристів, акторів, музикантів, суддів, адвокатів, прокурорів та ін.» [16, с. 52]. Наприклад, учасники гри «Побудова замку Частин Мови» виконують роль архітекторів, які пропонують загальною свої проекти побудови будинку. При цьому йде активне обґрунтування розміщення кімнат Частин Мови, яке, в свою чергу, спирається на мовні дослідження «архітекторів».

Гра-драматизація - це особливий різновид рольової гри, що проходить за наперед написаним сценарієм, тому значно обмежує свободу поведінки її учасників. На першому плані в них - естетичний вплив на глядачів, увага і пізнавально-оцінна реакція яких пов'язана не тільки зі змістовим аспектом гри, а й з її зовнішніми атрибутами, досконалістю виконання «акторами» своїх ролей.

«Це іноді знижує навчальний потенціал гри-драматизації. Ще один недолік такого заняття - порівняно невелика кількість учасників і значно більша кількість глядачів. Проте це не зменшує ефективності гри-драматизації на початку вивчення теми, коли вона слугує для мотивації подальшої діяльності школярів, висуваючи проблеми, розв'язання яких становить зміст подальших занять, а також у кінці вивчення теми, що дасть змогу підвищувати засвоєне і стимулювати пізнавальні інтереси» [16, с. 53].

Темою гри-драматизації може, наприклад, стати казка про трьох королів Фонетику, Лексикологію і Граматику, які прагнуть показати свою значущість у творенні короля Слова. У гру також може бути введений казкар (бажано вчитель, він одночасно є і режисером). Цікавими можуть стати ігри-драматизації такого плану: «Війна з саламандрами» (вивчення антонімів та синонімів), «Моя чарівна Леді (у процесі вивчення фонетики), «Війна і мир» (вивчення антонімів), «Секрет царя Синтаксису», «Оповідка про стилі мовлення», (в цьому випадку кожен актор «стиль» розмовляє лише «своєю» мовою, вживаючи мовні засоби, притаманні лише його стилю) та інше.

Підготовка гри-драматизації включає перше читання сценарію, аналіз проблематики, розподіл ролей з урахуванням бажання учнів, їх зовнішніх даних та здібностей; роботу над окремими діями п'єси, осмислення кожним з «акторів» сутності свого героя. «Режисер»' проводить індивідуальні і групові репетиції, з'ясовуючи особливості сценічного малюнку кожної ролі - інтонацію, міміку, жести, рух на сцені.

Ще одна велика група дидактичних ігор - змагальні. Вони поділяються на командні та ігри на індивідуальну першість. Мета - стимулювати інтерес учнів до певної теми й активізувати їхню навчальну діяльність, викликаючи бажання позмагатися, перевірити власні сили (у шкільній практиці використовуються ігрові моделі таких телевізійних командних ігор: КЮЗМ (Клуб Юних Знавців Мови), «Джунглі», «Мовний футбол», «Останній герой», «Брейн-ринг», «Що ? Де ? Коли ?», «Мовний КВК»; «Щасливий випадок» та ін.). Колективна гра має великий дидактичний, розвивальний та виховний потенціал, формує організаторські навички, виховує звичку до вболівання за спільну справу, сприяє співпраці між учнями і вчителем.

Урок-гра може проводитись також за принципом чемпіонату на особисту першість. Це можуть бути такі ігри:

«Розумники й розумниці», «О, щасливець», «Поле чудес», лінгвістичні вікторини (тематичні, комбіновані) та ін.

Уроки можуть включати просто ігрові завдання, наприклад: «Третій зайвий», «Відповідай оплесками», «Хто більше», «Вгадай», «Де правильно?», «Вкажи помилку» та ін.

Вчителів необхідно дотримуватися принципу «навчаючи, виховувати». Це означає, що на уроці слід не тільки розкривати філологічні здібності та таланти, а й сприяти розвитку моральних здібностей дитини, поваги до друзів та однокласників, дорослих, до країни, в якій живемо, вберегти вихованців від злості, заздрощів, створювати ситуації, в яких виявляється товарицькість. Створюючи команду, її гравці мусять розуміти, що успіх або поразки залежать від конкретного внеску кожного. Особливо це помітно під час гри «Один за всіх», де беруть участь і отримують єдину оцінку на всіх не просто учасники, а команда, звичайно, за умови, що в грі був задіяний кожен її член. Щоб не підвести колектив, слабкий учень вимушений відповідати, а більш сильні напередодні мусять допомогти підтягнутися товаришеві, але варто пам'ятати, що зловживати такими іграми не слід.

Граючись, діти пізнають складний, часом суперечливий матеріал, але при цьому не втомлюються і не вважають його нецікавим. У навчальному плані такі уроки сприяють зростанню розумового рівня дитини, розвитку раціонального мислення та логіки. У комунікативному плані гра - це найкращий засіб спілкування, під час якої учасники понад усе цінують вміння виручати товариша.

Варто пам'ятати про можливість зацікавити учнів на уроці різними методами, формами чи видами завдання, до яких потрібно заздалегідь готуватися. Швидка зміна діяльності учнів на уроках української мови допоможе краще засвоїти програмовий матеріал, не докладаючи зусиль на «нудне» вивчення правил на традиційному уроці. Навіть звичайний урок можна урізноманітнити.

Висновки

На основі здійснених досліджень можна зробити ряд висновків, які мають як теоретичне, так і практичне значення для викладання української мови у середній ланці.

Опановуючи шкільний курс української мови, діти оволодівають різними способами навчальної діяльності, розвивають своє мовлення, мислення, інтелектуальні здібності, збагачують свою духовність. Досягти цього можна завдяки удосконаленню уроку - єдності форми і змісту, реалізації мети й завдань. Кожен урок несе певний обсяг інформації, однак від учителя залежить, скільки її зможуть сприйняти і засвоїти учні, якими навчальними методами і прийомами при цьому слід скористатися. Якість уроку залежить від особистісного підходу до навчального процесу, взаємодії вчителя і учнів, педагогіки співробітництва на уроці та інших чинників, що стимулюють навчальну діяльність.

Інноваційні процеси, що охопили сучасну школу, стосуються насамперед уроку. У практиці вчителів з'явився термін "нестандартність у вивченні

української мови». Особливого поширення набувають нестандартні уроки. Вони мають спеціальні назви: уроки-ділові ігри, уроки-змагання, уроки типу КВК, уроки взаємонавчання учнів, уроки-подорожі, аукціони знань, уроки винаходу тощо.

Більшість уроків нестандартної форми передбачають групове навчання. Як свідчать наукові дослідження, групова навчальна діяльність учнів сприяє успішній реалізації комплексної мети навчання, засвоєнню бази знань, формує навички самоконтролю, почуття обов'язку і відповідальності за результати навчання. У процесі групового навчання докорінно змінюється позиція учня: із пасивного об'єкту впливу вчителя він перетворюється в активного суб'єкта навчання.

Отже, сучасний урок української мови - плід майстерності і творчості вчителя-словесника, його професіоналізму, ґрунтовних знань рідної мови, літератури, історії тощо. Критерії сучасного уроку української мови відображають рівень розвитку методичної науки та ті зміни, що відбуваються в системі освіти.

В результаті проведеного дослідження виявлено, що для успішної роботи вчителю-словеснику слід шукати нових нетрадиційних шляхів навчання. Навіть, якщо це звичайний урок, необхідно вводити в нього елементи нестандартності, щоб збудити душу дитини, включити її в роботу.

Список використаної літератури:

- 1.Беляев О.М. Сучасний урок української мови. - К.: Рад. школа, 1981,- 176 с.
- 2.Беляев О. та ін. Концепція навчання державної мови в школах України / О. Біляєв, Л. Скуратівський, Л. Симоненкова, Г. Шелехова // Дивослово. - 1996.- №1,- С. 16-21.
- 3.Біляєв О. Концепція мовної освіти в Україні / О. Біляєв, М. Вашуленко, В. Плахотник // Рідна школа. - 1994. - №9.- С.73.
- 4.Бовсунівська Г., Варзацька Л., Трохименко Т. Інноваційні аспекти особистісно-орієнтованого, розвиваючого навчання // Укр. Мова та література в школі.- 2002- № 3.-С.30-32.
- 5.Волокітина А. Море, сонце і...навчання: Урок- естафета // Дивослово. -1999. - №6,- С.26-27.
- 6.Грибан Г.В., Кучерук О.А. Методика викладання української мови в середній школі. Зошит-посібник для лабораторних робіт. - Житомир-2002.- 118 с.
- 7.Гусак Т. Нестандартні уроки. Нормування відповідного ставлення школярів до навчання // Рідна школа,- 1999.- № 9.- С. 45-60.
- 8.Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения. М., 1971.
- 9.Девдера М.В. Уроки української мови в 5-6 класах - нетрадиційно: Навчально- методичний компакт. - К., 1997.
- 10.Донченко Т. Уроки мови мають стати уроками словесності // Дивослово.- 1995,-№4,- С. 36-38.
- 11.Дорошенко О. А. Нестандартність при вивченні української мови в середній школі // Укр. Мова та літ. в школі. - 1990,- № 2.-С. 17-20.

12.Ельконін Д.Б. Основна одиниця розгорнутої форми ігрової діяльності. Соціальна природа рольової гри // Педагогіка і психологія.- 1995.- №3.- С. 16-23.

13. Жорник О. Ігрова діяльність як засіб підвищення якості знань// Рідна школа,- 2000.-№ 2,-С.31-32.

14.Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості/ за ред. С. М. Проколієнка. - К.: Рад. шк., 1989,- 608 с.

15.Костюк Г.С. Психологічні передумови оптимізації шкільного навчання // Рад. школа. - 1972. -№3. - С. 14-20.

16.Лисенкова С. М. Коли навчатися легко / Педагогічний пошук.-К,- 1988.-80 с.

17.Маткобожик М. С. Щоб уроки стали святом // Укр. мова та літ. в шк,- 1987.-№11 ,-С.65-70.

18.Махмутов М.И. Проблемное обучение. - М., Педагогика, 1985.

19.Мельникова С. Тести на уроках мови в 5-6 класах // Дивослово. - 2000.-№5.- С.37-40.

20.Мельничайко В. Я. та ін. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. - К.: Рад. шк., 1982,- 216 с.

21.Мережана Т. Вживання апострофа : Урок-подорож. 5 кл // Все для вчителя.- 2000.-№7.-С. 10-11.

22.Методика викладання рідної мови в середніх навчальних закладах/за ред. М.І. Пентиліук,- К.: Ленвіт, 2000.

23.Миرونчук Л. Творчі роботи на уроках мови//Дивослово. - 1999.- №5.- с.30-31.

24. Михайліченко М.В., Рудик Я.М. Освітні технології: навчальний посібник. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 201– 583 с.

ДОДАТКИ

Система проблемних завдань в процесі роботи над самостійними частинами мови.

Іменник

За 5 - 6 хвилин написати якнайбільше іменників;

1) назв істот - людей за діяльністю, фахом, місцем роботи (шахтар, учитель), за місцем проживання або національністю (росіянин, українець), за зовнішньою чи внутрішньою ознакою (здоровань, велетень); тварин-ссавців (ведмідь, кінь, олень), птахів (голуб, сокіл), риб (короп, судак), комах (коник, метелик).

2) назв неістот - рослин (явір, дуб), речей (циркуль, магнітофон), речовин (вапно, віск), приміщень (коридор, вестибюль), будівель (дім, палац), машин (верстат, механізм), галузей народного господарства (транспорт, енергетика), явищ природи (дощ, буран).

Звертаючись по черзі до кожного учня, вчитель читає подані нижче іменники і пропонує швидко назвати прикметник, узгодивши його в роді.

Наприклад, путь - далеко.

Іменники чоловічого роду: біль, важіль, вусик, кабель, кір, лебідь, мигдаль, мотель, накип, насип, пензель, степ, ступінь, тунель, тюль, фестиваль, шампунь, щавель, яструб.

Іменники жіночого роду: акварель, ваніль, вуаль, гортань, деталь, жовч, здобич, кадриль, кефаль, латунь, медаль, ожеледь, печать, стать, суміш, суть, тінь, цвіль, чверть, шерсть.

Перекласти українською мовою.

Острая боль (гострий біль), красноватая сыпь (червонуватий висип), барабанная дробь (барабанний дріб), железнодорожная насыпь (залізничний

насип),подробная опись (докладний опис), горькая полынь (гіркий полин), широкая степь (широкий,степ).

За 5 - 7 хвилин пропонується записати якомога більше іменників:

а)чоловічого роду на - а (- я): бурлака, вельможа, воєвода, тесля, хлопчина, чолов'яга, шуліка, юнга.

б)чоловічого роду на - о; безпалько, відлюдько, вовчисько, дядько/парубійко, хвалько, чудило;

в)чоловічого роду на - е; вітрище, вовчище, морозище, кожушище, комарище.

г)подвійного роду: бідолаха, вереда, волоцюга, задавака, зівака, ледацюга, недотепа, нероба, незграба, нікчема.

Доведіть, що слово туш не можна вважати іменником подвійного роду. (Туш - чоловічого роду: музичний твір; туш - жіночого роду: спеціальна фарба. Це різні слова, омоніми).

Що треба зробити, щоб черногуз став іменником подвійного роду? (дібрати до нього синонім лелека, що є іменником подвійного роду).

Чи можна твердо запевняти, що іменники абрикос, мозоль, недуг, банкнот, желатин, жираф, клавіш, манжет належать до чоловічого роду? (Ці іменники мають варіанти із закінченням - а (- я), що належать до жіночого РОДУ).

Чи можна вважати питанням у роді іменники адрес і адреса? Ні, це різні слова : адрес - письмове вітання з нагоди визначної події в житті когось; адреса - позначення місця проживання когось або розташування установи.

За 5 - 7 хвилин пропонується записати якнайбільше іменників:

1)які мають лише форму множини і означають назви: а) знарядь праці (вила, граблі, кліщі, кусачки); б) виробів з дерева (ворота, двері, меблі, ясла); в) предметів одягу (джинси, колготки, плавки, шаровари); г) харчових та кормових продуктів (вершки, висівки, ласощі, макарони); д) дій, явищ, обрядів (зажинки, відвідини, збори, опади); е) почуттів, людських якостей, рис характеру (гордощі, грубощі, лестощі, лінощі); є) видів ландшафту,

місцевості (дебрі, джунглі, нетрі); ж) географічні назви (Альпи, Суми, Лубни, Чернівці);

2) які мають лише форму однини і означають: а) назв груп людей (дітвора, малеча, селянство, студентство); б) власні назви (Крим, Дунай, Житомир); в) назви речовин (асфальт, цемент, бетон, вапно); г) назви дій (біг, навчання, косовиця, ремонт); д) назви якостей, властивостей (світло, доброта, честь, журба).

У яких власних назвах іменники лука, гора, вода мають лише форму множини, а іменники річ, земля, церква — тільки аорму однини? (Великі Луки, Залізні гори, Жовті Води, Кривий Ріг, Нова Земля, Біла Церква).

Які іменники, що мають лише форму множини, перетворюються на дієслова наказового способу, якщо в них змінити наголос? (лови, найми, обійми тощо).

Пригадайте, назви відомих літературних творів, до складу яких входять іменники, що мають лише форму множини («Мандрі Гулівера» Дж. Свіфта, «Джунглі» Кіплінга, «Карпати» С. Скляренка).

Пригадайте кілька сталих словосполучень крилатих висловів з іменниками, що вживаються тільки у формі множини (вершки збирати з чогось, грати в піжмурки з кимось, задля меблів бути).

У чому особливість іменників зашпори, витрішки, теревені, що мають лише форму множини? (кожний з них вживається лише з кількома дієсловами у виразах): зашпори зайшли (відійшли); витрішки продавати (купувати, ловити); теревені правити (розводити, точити).

За 5 - 7 хвилин записати якнайбільше іменників однієї з відмін, груп. Наприклад, першої відміни мішаної групи (афіша, вдача, груша, ноша, пуца, рожа, сажка, свіча, туша та ін.).

Записати відповідні визначенням слова - іменники другої відміни мішаної групи чоловічого роду в трьох відмінках однини: називному, родовому і орудному.

1. Речі пасажира (багаж, - жу, - жем).
- 2.Рідка страва, зварена з капусти, буряків та інших овочів (борщ -щу, - щем).
3. Невеликий поетичний твір (вірш, - ша, - шем).
- 4.Неотруйна змія середнього розміру (вуж, - жа, - жем).
- 5.Той, хто дивиться сценічну або екранізовану виставу (глядач, -ча, - чем).
- 6.Особовий склад корабля, літака, танка (екіпаж, - жу, - жем).
- 7.Частина плуга, що підрізає шар землі (леміш, - меша, - мешем).
- 8.Спортивне змагання між двома командами (матч, - чу, - чем).
- 9.Водяний ластоногий ссавець (морж, - жа, - жем).

Записати іменники третьої відміни в орудному відмінку однини у три стовпчики: у перший - з подвоєнням приголосних, у другий - з апострофом, у третій - без апострофа, коли основа іменника закінчується на два приголосних.

Бандероль, більшість, велич, верф, відвертість, віддаль, вірність, Волинь, глазур, галузь, діяльність, єдність, зустріч, користь, кров, любов, матір, міцність, мужність, пам'ять, північ, радість, розповідь, суміш, успішність, чверть, якість.

З кожним словом: історія, мрія, груша, пуца — складіть речення так, щоб ці слова стояли у фформі орудного відмінка однини. Виділіть в них закінчення.

Вчитель читає короткі тлумачення слів - незмінюваних іменників. Потрібно відгадати, про які іменники йдеться, і усно скласти з ними речення.

- 1.Назва деяких контор, відділів, установ (бюро).
- 2.Шоколадне дерево (какао).
- 3.Австралійський сумчастий ссавець, що пересувається стрибками (кенгуру).
- 4.Найменший у світі птах, що водиться в Америці (колібри).

5.Столиця Мексики (Мехіко).

6.Велика річка в Північній Америці (Міссісіпі).

7.Розділовий знак (тире). 8. Улюблене заняття на дозвіллі (хобі).

Відредагувати текст.

Уже тиждень школярі розбігалися із сльозами на очах додому, притримуючи пальтечка, кожушки й курточки руками. Бо не було на них ... гудзиків. Усі гудзики хтось щодня зрізав на одязі.

Аж ось у гардеробі було знайдено записку: «Якщо ви, зубрили-відмінники, не будете підказувати на уроках бідолашним двієчникам, я поріжу всі ваші пальто, а з кашні зв'яжу довжелезну боу.

З вас усіх натовчу такого шюра, якого ще не зазначали в жодному мені. Не шукайте мене. Бігаю я швидко, не наздоженете мене ні автом, ні таксою, ні на метрі. Ховаюсь так, що не побачите ні в окулярах, ні в пенсні».

Які іменники вжито неправильно? Як потрібно сказати? Як ви думаєте, чим ця історія закінчилась?

Вікторина.

1.Які іменники не належать до жодної з відмін? (незмінювані іменники, субстантивовані прикметники).

2.У яких відмінках (формах) іменників найчастіше чергуються приголосні? (у місцевому відмінку та в кличній формі другої відміни: луг - у лузі, луже).

3.Утворіть від прикметника глибокий - іменники трьох різних відмін (глибина - 1 відміна, глиб - 2, глибочінь - 3).

4.Назвіть кілька спільнокореневих іменників - назв істот, які належать до трьох різних відмін (качур - качка - каченя).

5.Які іменники мають одразу по два закінчення? (складені, в яких відмінюються обидві частини: Нечуя-Левицького, у школі-інтернаті).

6.Які іменники відмінюються не як іменники? (субстантивовані прикметники: вартовий, горновий, майбутнє).

- Учням можна запропонувати написати твір-мініатюру «В Країні Пестливих слів».

Зразок.

Є різні країни. Але цієї немає на жодній карті. Це Країна Пестливих слів. Я дуже люблю мандрувати нею, бо тут мені приємно і легко. Чому? Я зустрічаю там свою бабусечку, матусеньку, татуся, сестричку і братика. А квіточки, які ростуть! У лісочок підеш - грибочків збереш. Пташечки співають, соловейко витьохкує пісеньку. Листочки шепочуть мені про свої сни.

Стежинка веде мене до річечки. Водичка тепла, бережечки порослі зеленою травичкою. Вербиченько розпустила до води свої вітоньки-косички. На небі ні хмарочки.

Мені так любо, приємно. Та треба вертатись додому. Вдома донечку стрічає матуся. І я вже наяву в Країні Пестливих слів.

На уроках мови можна відкрити рубрику «**Мовні несподіванки**», яка спонукатиме учнів замислитись над багатьма фактами і явищами української мови, усвідомити історію слів, що називають предмети й поняття, з якими маємо справу щодня.

Як ми знаємо, в багатьох закономірностях є відхилення. Вони несподівані, видаються суперечливими, навіть парадоксальними, хоч узвичаєні в мовленні. Та часом те, що сприймається як порушення мовних законів, насправді має своє пояснення, виправдання.

Як правильно сказати: плеч, пліч чи плечей?

Відповідь: вживаються всі три форми. Більшості іменників середнього роду, які належать до цієї відміни, в родовому відмінку множини властиве нульове закінчення: озеро - озер. Отже, від іменника плече граматично виправданою є форма плеч. У мові виступають ще дві паралельні форми: пліч і плечей. Слова колесо., село, решето в родовому відмінку множини мають форму коліс, сіл, решіт, а не «колес», «сел», «решет». За аналогією до відповідних форм іменників третьої відміни -якостей, вістей, костей -

утворилася форма плечей. **Чи можна ту саму людину назвати трьома словами, що належать до трьох різних відмін, хоч корінь мають спільний?**

Відповідь: виходить, що можна. Візьмемо три поширені у мові слова: дівчина, утворена від нього пестлива форма дівча і дівчатко, що означає «маленьке дівча». Усіма цими словами можна назвати ту саму людину, а відмінюються вони по — різному, належать до різних відмін і навіть не всі однакового роду. Слово дівчина означає особу жіночої статі, закінчується на - а, отже, належить до першої відміни. А от дівча - іменник четвертої відміни (тут середній рід, в деяких непрямих відмінках з'являється суфікс - ат - : дівчати, дівчаті). Слово дівча означає особу жіночого роду, але водночас воно може бути середнього роду. Не треба плутати рід за статтю з родом граматичним, властивим слову, яке називає, цю особу. Вони не завжди збігаються.

Іменник дівчатко - другої відміни, це можна визначити за його ознаками: середній рід і закінчення — о.

Щоб запобігти помилковому вживанню слів, перебороти лексичну розбіжність у визначенні однакових понять, позбутися того паралелізму в нашій мові, що не збагачує її, а обтягує й ускладнює, нижче пропонуються зауваження до низки іменників.

Як треба називати людину, що надмірно захоплюється на футбольних матчах та інших спортивних змаганнях, - болільник чи вболівальник?

Дієслово боліти, від якого творять іменник болільник, означає «відчувати біль або жаль чи скорботу». Є ще в нашій мові слово вболівати, що означає - співчувати комусь, журитися за когось, брати чийсь горе близько до серця. Від цього дієслова й утворено іменник уболівальник, яким позначають ту людину, що вболіває за невдачу або успіх гравця чи всієї спортивної команди.

Чим відрізняються слова заступник і замісник? Заступник - це людина, яка виконує певну службову функцію постійно, а не тимчасово, як замісник директора, замісник прокурора та ін.

Чи є абсолютними синонімами слова посмішка і усмішка?

Ні, між ними є значеннєва різниця. Усмішка вживається тоді, коли людині весело, приємно, гарно. А слово посмішка передає відтінок іронії, сарказму, кепкування чи глузування з когось.

У чому полягає різниця слів талан і талант.

Слово талан має значення «доля,» «щастя,» «удача» («Навіщо мені врода, коли нема долі, нема талану!» - Т. Шевченко).

Талант - це природжена здібність у тій чи іншій галузі науки або мистецтва.

Коли в людини немає таланту, то кажуть: людина не-талановита, а не безталанна. **Що означають слова танець і танок?**

Слово танок означає «різновид танцю,» воно відповідає російському хоровод;

«Стрункі високі дерева снуються перед очима неначе водять який чарівний танок» (Леся Українка).

Танець - це ритмічні рухи під музику або спів: «А в залі розвернулися танці на всі боки» (П. Мирний).

На уроках вивчення іменника варто запроваджувати пізнавальні завдання типу: «**відгадай загадку**», в яких учні повинні не лише відгадувати загадки, а й відшукати в них іменники, визначити їх рід, число, відмінок і синтаксичну функцію.

Вдалі використані на уроках мови загадки, відгадками яких є суто мовні поняття, сприяють розвитку логічного мислення, кмітливості, спостережливості учнів, глибшому осмисленню певних граматичних явищ. Загадки активізують думку, дитячу фантазію, збуджують інтерес до вивчення тієї чи іншої програмної теми, вони є засобом перевірки учнівських знань.

Діти люблять загадки тому, що вони містять елементи гри, складаються у віршованій формі. Наведемо кілька прикладів загадок, які можна використати на уроці під час вивчення іменника.

Хто ти? Що? Твоє ім'я?

- Іменна моя сім'я,

Знають всіх в ній поіменно,

А звать сім'ю ... (іменник)

Є в людини на прикметі

Сотні, тисячі предметів.

Та щоб їх розмежувати,

Що й кому належить знати,

Поділив усіх як слід

Добре нам відомий...(рід).

, Наче лицарі казкові,

Вірно служать рідній мові,

Так слова єднати вміють,

Що усі їх розуміють. (Відмінки)

Отже, роль проблемних завдань при вивченні іменника неоцінена.

Прикметник

Яке відношення має прикметник до іменника? (Пов'язується з ним за лексичним значенням і граматично узгоджується в роді, числі, відмінку).

На які ознаки вказують прикметники? Навести приклади.(Вказують на колір, розмір, смак, просторові і часові ознаки, приналежність до чогось, когось та ін.)

Яке місце за частотою вживання він займає в мовленні, зокрема в описах. Для спостережень можна запропонувати науковий опис:

Горобина звичайна - дерево, заввишки 4 - 15 м. Кора гладенька, сіра. Гілки пухнасті, бруньки повстяністі, червонувато-фіолетового кольору, конусовидні. Листки чергові, непарнопірчасті. Квітки дрібні., білі, запашні, зібрані в густі щитки. Плід ягодоподібний, дрібний, соковитий,

кулькоподібний, блискучий, оранжево-червоний, на смак гіркий, терпкий, після заморожування приємний гіркувато-кислий.

Коли прикметники стають епітетами, метафорами? З якими іменниками вживаються найбільше епітетів? (із словами море, музика, мова, життя, очі, обличчя - від ста до шестисот). Які епітети ви вживатимете до згаданих іменників?

Яку синтаксичну роль виконують прикметники в таких прислів'ях: В чужій стороні і весна негарна. Рідна земля і в жмені мила.

Дібрати до прикметників:

а) синоніми: гордовитий (пихатий, зарозумілий, гоноровитий, зневажливий); благородний (шляхетний, високий, піднесений, великодушний, лицарський); жорстокий (нещадний, безсердечний, безжалісний, нелюдський, немилосердний); безпросвітний (непроглядний, безвихідний, безнадійний);

б) антоніми: жадібний (безкорисливий); благородний (підлий); доброзичливий (ворожий); добросовісний (недбайливий); щирий (лицемірний); природний (штучний); серйозний (легковажний); прогресивний (відсталий); прекрасний (потворний); скромний (марнославний).

Як зв'язаний прикметник з іменником у словосполученнях уважний погляд, сильний духом, схожий на батька, бронзовий від загару. Утворити за допомогою слів значно, набагато, далеко складену форму ступенів порівняння прикметників і записати з ними речення. Відредагувати речення і записати.

1. Тополя була більш вища за молодого клена.
2. Електровози більш сильніші за тепловозів.
3. Цей спосіб більш зручний для практичного застосування.
4. Найбільш цікавим був виступ акробатів.

Змагання між групами учнів на добір приказок, прислів'їв, загадок, у яких використані форми порівняння прикметників. Виграє та група, яка добере більше прикладів за певний проміжок часу.

Скласти і записати:

а) речення з антонімами: фантастичний - дійсний, енергійний - пасивний, похмурий - веселий.

б) словосполучення з прикметників та іменників: безмежний, безкінечний, безкрай; дикий, скажений, несамовитий; рідкісний, незвичайний, непересічний, винятковий.

Написати невеликий твір на самостійну обрану тему, в якому дати порівняльний опис предметів - рослин, тварин, явищ природи.

З'ясувати, яке словосполучення зайве.

Червоний м'яч, синя чашка, тепла вода, коричнева сумка; холодне молоко, красива квітка, далекий звук, вчорашня пригода; заяча шкура, вовче хутро. **Дібрати спільний прикметник до кожної пари іменників і записати. Визначити групу прикметника в кожному словосполученні.** Характер, молоток; хвіст, душа; ківш, весілля; голова, послуга; слід, ягода.

Усно скласти речення з кожним прикметником -синонімом. Красивий, гарний, вродливий, красний, хороший, чудовий, гожий, файний, пригожий.

Чи можуть відносні прикметники бути якісними? А потім провести певне дослідження разом з учнями, використовуючи, наприклад, такі словосполучення.

Золотий ланцюг - золоті руки.

Залізна борода - залізна воля.

Кам'яна стіна - кам'яне серце.

З'ясувати чи однакове значення мають виділені префікси і суфікси в якісних прикметниках. Сформулювати їх значення.

Зависокий, заширокий, загірний, замиський; передвечірній, передсвятковий, передостанній. Дупластий - дуплуватий, плямистий -

плямуватий; дорогуватий - білуватий, смуглявий - смуглющий. Дірявий, гіллястий.

Лінгвістична гра. Учні класу діляться на групи. Одні з них називають твірні слова, а інші - похідні від них прикметники. У процесі гри школярі періодично міняються ролями. Виграє та група, яка набере менше штрафних очок.

Утворити і записати словосполучення прикметників з іменниками, що подані в довідках:

Виноградарський, виноградниковий, виноградний; комбайн, кущ, район.

Винахідливий, винахідницький; хист, учень. Військовий, воєнний: історія., частина. Водневий, водний, водяний; транспорт, башта, зілля. Газовий, газований; балон, вода. Гончарський, гончарний; будинок, майстерня.

Навчальний, повчальний; промова, предмет. **Дібрати і записати до поданих• прикметників: а) синоніми з префіксом не - :** непримітний (непоказний, непривабливий, невидний), простий (нехитрий, невибагливий), стихійний (несвідомий, неорганізований), бідний (незаможний, неїмущий), необережний (необачний, нерозважливий), видатний (незвичайний, неабиякий), безвісний (невідомий, незнайомий);

б) антоніми з префіксом не - :

спритний (невправний, незграбний), спілий (незрілий, недозрілий), обізнаний (непідкупний), звичайний (небувалий, нечуваний, невиданий), ввічливий (нечемний), надійний (невірний, непевний), ймовірний (неправдоподібний), доброзичливий (неприхильний).

Чому перша група прикметників пишеться разом, а друга - через дефіс?

1. Лісостеповий, хліборобський, картоплесадильний, чорноземний, тепловозний, електросиловий.

2.Генерал-лейтенантський, віце-президентський, соціал-демократичний, норд -острівський.

Яка ваша улюблена квітка. Визначте її кольори та їх відтінки. Якого кольору сніг? Які його відтінки в різні пори доби? Від чого це залежить?

Пригадайте, які кольори ви вивчали на уроках образотворчого мистецтва. Напишіть про це, вживаючи складні прикметники, що означають поєднання двох кольорів або колір з відтінком.

Учням можна запропонувати написати творчу роботу на тему «Земна краса» на основі прочитаного вірша «Квіти» В. Симоненка.

Слів на описи не трачу, словом не передаси

їх земної безсловесної дивовижної краси.

Не цвітуть вони на клумбах і на тихих озерцях,

А цвітуть вони у грудях, у людських цвітуть серцях.

В щирім серці, в чесних грудях - вірю, знаю - квіти є!

Щастя їх коріння поїть, радість барв їм додає.

В них красується, ясніє мрій дитинна чистота, Золотими пелюстками в них кохання розцвіте.

Щоб вони не помарніли в душах чистих і ясних,

завжди ніжністю й Любов'ю поливайте, люди їх.

Зразок твору

Квіти ростуть не лише на клумбах, в лузі. Квіти ростуть в людських душах. Що це за квіти? Щира людина ростить квітку щирості, чесна -квітку чесності. А які чудові квітки доброти і ніжності! У моєї мами вони найкращі. Я відчуваю їх у маминому поцілунку, погляді, в посмішці.

Тож поливаймо їх ніжністю і любов'ю, хай цвітуть вони завжди в усіх людських душах і серцях.

На уроках вивчення прикметника варто запроваджувати проблемні завдання типу «**Зауваження до низки прикметників**», що допоможуть запобігти помилкам.

Що означають слова військовий і воєнний?

Прикметник військовий позначає те, що стосується війська: військова служба, військовий суд, військова частина. Але те, що походить від слова війна, українською мовою — **воєнний: воєнна перемога, воєнна поразка, воєнний час. В чому полягає різниця слів домашній і свійський?**

Прикметник домашній означає той, що живе в домі або стосується дому: Домашнього злодія не встережешся. (М. Номис), а свійський - не дикий, приручений: Коли нема диких качок, то з досади і свійських лупить (О. Стороженко).

Іноді доводиться чути: «Ми з вами - старі приятелі», - хоч обом співрозмовникам нема й тридцяти років віку. То які вони старі? Вони - давні приятелі. Але якщо треба підкреслити, що йдеться саме про вік співрозмовників, а не про давність приятелювання, тоді слухний буде прикметник старі: «Ми з вами - старі обоє, багато на віку бачили (з живих *уст*)».

Чи є тотожними слова музичний і музикальний?

Прикметник музичний означає належний музиці, пов'язаний із музикою, використовуваний для музики: У кутку стояли музичні інструменти (П.Панч), а музикальний — схильний до музики, здібний у музиці: музикальний слух, музикальні пальці.

Тривала дружба чи тривка? Вогнетривка цегла чи вогнетривала?

Прикметник тривалий означає, що якась дія чи стосунки між: людьми довго тягнуться в часі: Знову настала тривала мовчанка (В. Собко). Прикметник тривкий означає міцний, сталий, такий, що не піддається змінам:

Дружба може бути тривка, цебто міцна, і тривала, що визначається довгим часом. Цегла — тільки вогнетривка, бо йдеться про її стійкість чи тривкість перед дією вогню, а не тривалість перебування в вогні.

На уроках можна використати загадки, що збуджують увагу учнів, їх мислення. Тему «Творення прикметників» радимо закріпити за допомогою

загадки про лисичку. Вчитель пропонує визначити способи творення прикметників.

Очі в неї вузькі,
Ніжки в неї темні,
Жовтувато-рудий козушок,
Хвіст у неї розкішний -
І пухнастий, і пишний,
А на кінчику - білий пушок.

Загадки про весну і осінь, які можна використати для правопису складних прикметників, сприяють розвитку творчої уяви дітей, готують їх якоюсь мірою до написання казок, творів-оповідань, творів-описів. Завдання: розкрити дужки, переписати загадки і відгадати їх.

(Ясно) зелена сукня шовкова,
(Біло) рожевий вінок...
(Зелено) коса, струнка, (чорно) брова,
Хто? Із сну чи з казок?
Зайде у ліс - і (прозора) зеленим
Стане одразу лісок,
В сад - (біло) пінний завітне шалено,
Вкриється цвітом бузок. (Весна)
Спідничка (яскраво) барвіста,
і (жовто) гарячі стрічки,
І (темно) червоне намисто,
І жовті, як віск, чобітки.
Таким ось до лісу заходить
Оце (синьо) оке дівча,
І де злотокосе побродить,
Там ліс спалахне, як свіча (осінь)

При вивченні морфології потрібно запропонувати **лексичну тематику**, що охоплює широке коло типових мовних ситуацій, що будуть цікавими і необхідними для учнів. Наприклад, лексична тема «З історії освіти України».

Завдання:

Прочитайте діалоги. За поданими зразками складіть, діалоги самостійно.

1.-Доброго ранку!

-Доброго ранку!

-Я хочу замовити у вас підручник з історії української мови.

-Будь ласка. Ви вивчаєте історію української мови?

-Ні, ми вивчаємо практичний курс української мови. Я ж хочу дізнатися більше.

-Вас цікавить історія мови?

-Так.

-Візьміть книжку, будь ласка.

-Дякую.

2.- Шановний Михайле Гнатовичу! Що ви читаєте?

-Дуже цікаву книжку І. Огієнка «Українська культура».

-Я й не чув про нього. Хто він?

-Це приват-доцент Київського університету св. Володимира, дуже талановита людина. Раджу прочитати цю книжку.

- У ній мовиться про історію української культури?

-Не тільки, а й розповідається про історію життя українського народу.

-О! Тут вміщено чимало малюнків та портретів. Хто ці люди?

-Це українські культурні діячі: професор Павло Чубинський., український вчений Михайло Драгоманов, відомий український політичний діяч і письменник Володимир Винниченко та багато інших.

-Дякую, обов'язково прочитаю цю книжку.

Прочитайте текст, скажіть звідки прийшла освіта в Україну.

Відшукайте прикметники, поясніть їх значення та функцію у реченні.

Освіта, що прийшла разом з християнством із Візантії, була надбанням лише верховного прошарку - князів, бояр, а особливо духовенства. Книги були тільки церковні, наукою визнавалося тільки богослов'я: писемність потрібна була переважно тим, хто хотів посвятити себе церкві.

Тодішнє духовенство було найбільш освічене з-поміж інших верств населення, через те князі любили бесідувати або й радитись з ним.

Першу школу заснував в Києві Володимир Святий, і у ній вчилися діти бояр та інші. У школах вчили не тільки читати та писати, але й співати церковних пісень та ще вчили грецької мови. Із шкіл тих виходили священики й інші церковні служителі, писці, що переписували книжки, та перекладачі, що перекладали книжки з грецької та інших мов на церковнослов'янську.

Ярослав теж упадав коло просвіти й заводив школи, і письменні тоді були не тільки князі, дружина та духовенство, а й багато городян. З писаних творів тодішніх до нас дійшли, окрім Літопису Нестора, ще твори митрополита іларіона. Житіє Феодосія Печерського, Поученіє Володимира Мономаха своїм дітям та інші. З поетичних творів до нас дійшло «Слово о полку Ігоревім», написане старою українською мовою (М. Аркас).

Дайте усно відповідь на запитання:

1. Чийм надбанням була освіта?
2. Якими були книги?
3. Кому була потрібна освіта?
4. Хто заснував першу школу в Києві?
5. Кого готували перші навчальні заклади?
6. Яку просвітянську політику проводив князь Ярослав?
7. Які твори з минулих віків дійшли до нас?
8. Який поетичний твір написаний старою українською мовою?

Лексичну тематику ефективно використовувати під час вивчення будь - якої частини мови, бо вона сприяє розвитку й збагаченню словника учнів, має пізнавальне значення. Пропонуємо на уроках використати такі лексичні теми:

1. Національна освіта в Україні.
2. Розвиток науки в Україні.
3. Вища школа в Україні.

Доведіть, що наведені у кожній групі слова належать до різних частин мови. Підкресліть числівники. За якими ознаками ви їх виділили?

Один, одиниця, перший, по-перше» два, двійка, двоє, друге, двійник, двічі, удвох; п'ять, п'ятеро, п'ятірка, п'ятірня; десять, десятина, десятий, десятник; сто, сотня, всоте; півтора, половина, чверть.

Зі словами сто і сотня складіть речення.

Сотня, тисяча, мільйон, нуль, мільярд - іменники чи числівники? Запишіть лише можливі поєднання числівників троє, семеро з такими іменниками: двері, болото, жінка, озеро, дошка, товариш, хлоп'я, трактор, дівчатко, хлопчик, вікно, патрон.

Дайте відповіді:

- 1.З іменниками якого роду, збірні числівники поєднуються вільно?
- 2.Чи можна сказати: семеро хлопчиків, троє малюків, семеро маршалів, троє генералів?

Порядкові числівники п'ятий, шостий, десятий, одинадцятий, дванадцятий утворилися від відповідних кількісних числівників п'ять, шість і т. д. Чи у такий же спосіб утворилися порядкові числівники перший, другий, третій і четвертий? Чи мають порядкові числівники рід і число? Від кількісних числівників шість, сім, тридцять, вісім, десять, сто., п'ятсот утворіть і запишіть порядкові і поєднайте їх з іменниками гектар, машина, вікно.

**Чи мають числівники однину й множину? (лише числівник один).
Згрупувати подані нижче числівники (по 5): а) цілі числа; б) дробові
числа; в) збірні; г) порядкові.**

Третій, восьмеро, три четвертих, п'ятнадцять, чотириста, дві п'ятих,
трьох, дванадцятий, дев'ятий, семеро, сім восьмих, дев'ятсот, шість десятих,
п'ятеро, сьомий, перший, двоє, одна третя, дев'ятнадцять, дві п'ятих.

**Прочитайте. Чи однакове значення мають одні і ті ж числівники у
поданих реченнях?**

1. П'ять років я уже катаюсь на ковзанах.
2. Років п'ять тому ми побували на Кавказі.
3. Цьому дереву років тринадцять.
4. Тринадцять разів шайба побувала у воротах супротивника. Завдяки
чому за допомогою числівників, що позначають точно визначене число,
називається приблизна кількість предметів, фактів, явищ?

**Багато мовознавців відносять порядкові числівники до
прикметників. Як ви гадаєте чому? Прочитайте. Чи правильно
побудовані речення?**

1. У нашому місті нараховується двадцять два ясла.
3. У класі знаходилось двадцять три дівчата.
4. До школи зайшли пара хлопців.
5. Моя мама доглядає на фермі вісімдесят чотири теляти.
6. Майстри виготовили тридцять три сани.

Спишіть виправляючи помилки.

- За певний час записати якнайбільше:

1) прислів'їв і приказок, до складу яких входять кількісні числівники.
(Одна голова добре, а дві краще. Три мішки гречаної вовни наговорити. Без
п'яти хвилин хто. Сім потів зійде з кого. На всі сто);

2) прислів'їв або приказок, які містять порядкові числівники (На
перший погляд. П'яте колесо до воза. Десятою дорогою обходити та ін.);

3) прислів'їв та приказок, загадок, до складу яких входять збірні числівники (Двоє третього не чекають. Двоє через дорогу живуть, а один одного не бачать. Один з соскою, семеро з ложкою);

4) назви художніх творів, які містять у собі числівники («Мені тринадцятий минало,» «Ой одна я, одна» Шевченка, «Дев'ять братів і десята сестриця Галя» М. Вовчка, «Дванадцять місяців» С. Маршака, «Два капітана» В. Каверіна).

Загадка - жарт. Прочитайте слова, частини яких, співзвучні з числівниками, позначеними числами.

Г 1 а, пі 2 л, ві 3 ло, по 3 вожити, у 3 мання, за 3 мка, пер 6, мі 100, 100 рона, пі 100 лет, 100 янка.

Який числівник найбільший? (гугол, це число має позначку.. 10 в сотій .. степені.)

Для так званої «словесної розминки» під час вивчення числівника варто використати вправу на відгадування загадок. Наведемо зразки таких вправ.

Вгадати загадки, знайти числівники і вказати їх розряд.

1. Сімдесят кожухів і всі не застібаються.
2. Має шкір сім, витискає сльози всім.
3. П'ять братів поруч живуть, у кожного своє ім'я.
4. Хто вранці ходить на чотирьох ногах?
5. Шість ніг, дві голови, четверо очей, один хвіст.
6. Нас семеро братів, літами всі рівні, а іменами різні.
7. Стоїть дуб, а на нім дванадцять гілок, а на кожній гілці по чотири гнізда, а в кожному гнізді по семеро пташенят.
8. На дубі три гілки, на кожній гілці по шість яблук. Скільки всього яблук на дубі?
9. У семи братів по одній сестрі. Скільки всіх? Ключ: 1.Капуста
2.Цибуля.

3.Пальці.4.Людина. 5.Вершник на коні. 6. Дні тижня. 7.Рік, місяць, тижні, дні. 8. Ні одного: на дубі яблука не ростуть. 9.ВІСІМ.

Закінчити загадку, вгадати її, вказати числівник і схарактеризувати його. Наприклад: Один баранець... - пасе тисячі овець. (Місяць і зорі). Числівники: один, тисячі - кількісні, означають цілі числа, прості.

1. Реве віл на сто гір...
2. Сидить баба серед літа...
3. Сидить Марушка в семи кожухах...
4. У двох матерів...
5. Плету хлівець на четверо овець...
6. Сто один брат...

Ключ: 1... на сто років, сто потоків. (Грім). 2... в сто сорочок одіта (Капуста). 3... хто її роздягає, той сльози проливає (Цибуля). 4... по п'ятеро синів (Руки і пальці). 5... а на п'яте окремо (Рукавичка), б... всі в один ряд стоять (Паркан).

Варто запропонувати учням творчі вправи, що розвивають фантазію, сприяють формуванню в них мовного чуття, уміння користуватися мовним багатством. Запропонуйте школярам написати твір на тему: «За що я люблю числівники.»

Зразок

Я люблю числівники. За що? Бо без них не уявляю життя. Дні тижня, місяці, роки - я расту. Числівники тут необхідні, бо минулого року я був у п'ятому класі, тепер - у шостому. Мені вже дванадцять років.

Живу за певним часом. Годинник треба, а там - числа. Члени сім'ї, книжки, уроки, зошити, предмети - увесь час їх треба рахувати.

А як же без грошей? І тут без числівників не обійтись. Щоденно я отримую оцінки «4», «5». А про числівник вивчу тільки на «5».

Уже не раз згадувалось про цінність проблемних завдань типу «зауваження до частин мови.» Під час вивчення числівника учням можна запропонувати зауваження до деяких числівників:

У яких випадках вживаються числівники один, одні і самий, самі.

Один, одна, одне, одні мають або кількісне значення (з одного вола двох шкур не деруть (прислів'я)), або значення займенника якийсь. (В одній долині під горою високий явір зеленів (Я. Глібов)). Але ці числівники не мають значення займенників самий, сама, саме, самі.

Українська класична література й народне мовлення в таких випадках користувалися здебільшого займенником самий, сама, саме, самі.

Як правильно сказати: «Позич мені на кілька днів гроші» чи «Позич мені на пару днів гроші?»

Слід говорити так: «Позич мені на кілька днів (на два-три дні) гроші.» Числовий іменник пара треба ставити при іменниках, що позначають однакові речі - пара чобіт, пара білизни, людей, чимось між собою пов'язаних.

Чи однакову кількість чобіт означають вирази два чоботи і двоє чобіт?

Вирази два чоботи, два черевики означають два однакові одиничні предмети, а двоє чобіт, двоє черевиків - дві пари чобіт, черевиків, тобто по чотири штуки і тих, і тих..

Пропонуємо під час вивчення числівника розглянути лексичну тему «Вища школа в Україні.»

Прочитайте діалоги. Складіть подібні діалоги за даними зразками.

1. До котрої години Ви будете сидіти тут?

- До десятої вечора

- Чому?

- Через три дні залік з хімії.

- 1 Ви хочете за цей час все повторити за конспектами?

- Цього замало, треба переглянути ще й підручник.

- Підручник теж є і не один.
- То бажаю успішно скласти залік?
- Дякую, працюватиму.

2. - Радий тебе бачити, Марино!

- Я теж, де ти зараз?
- Навчаюся у політехнічному інституті, на факультеті радіоелектроніки. А ти?
- А я - в педагогічному, на факультеті дошкільного виховання.
- Цікаво вчитися?
- Дуже. А як ти навчаєшся?
- Дуже складно, багато дисциплін, що вимагають знання математики і фізики.
- Ти ж у школі добре опанував ці предмети.
- Так, але тут складніші програми й доводиться багато працювати.
- Тож, працуй! Хай щастить!
- Дякую!

Прочитайте текст, скажіть, чому в Україні відриваються інститути економіки і управління.

У системі Академії наук відкрито перший вищий навчальний заклад - Чернігівський інститут регіональної економіки і управління. Тут будуть розроблятися численні новітні технології, які потрібні економіці України.

Чернігівський інститут - вищий навчальний заклад, який є першою ланкою з широкомасштабної освітньої програми, розробленою Академією. Він готуватиме фахівців за двома спеціальностями: менеджмент та бухгалтерський облік й аудит.

Менеджмент — це спеціальність у галузі управління виробництвом. Аудит - це спеціальність, пов'язана с фінансовими й правовими питаннями, ревізійною діяльністю.

Вступних екзаменів до цього навчального закладу немає. Тут буде проводитись лише спеціальне тестування, співбесіди і це стане основним, що визначатиме здібності абітурієнтів. Курс навчання 2-3 роки. (З журналу).

Письмово дайте відповіді на запитання:

1. Чим буде займатися перший навчальний заклад регіональної економіки й управління?

2. Яких фахівців готуватиме Чернігівський інститут?

3. Якою буде система зарахування студентів до цього навчального закладу?

Випишіть числівники, визначте їх функцію у реченні. Скажіть, до яких типів відмінювання можна віднести наявні в тексті числівники. З поданими словами складіть речення, розкрийте дужки і запишіть займенники у потрібному відмінку.

1. на (він)... .

2. з (вона) досвіду....

3. почули від (він)....

4. він (вона) почули ....

5. зустріч з (вони)....

Перепишіть речення, вставляючи на місці крапок особові і зворотний займенники, які найбільше підходять за змістом. Усно поясніть, у якому відмінку вжито ці займенники.

1. Розкажу ..., як де в світі сіно косять люди (Л. Українка).

2. Іскров вискочив з вогню і, зриваючи з ... піджака, що тлів, кинувся до паровоза. (Бойченко).

3. Сьогодні зранку Денисові весело. Сонце стоїть перед ... таке молоде й завзяте (Копиленко).

4. На темному ... бушлаті павутиною лежала блискуча роса (Скляренко).

5. Я пізнаю, я знаю, мій любий, рідний, стоголосий краю (Рильський).

Прочитайте. Виправте стилістично неправильні речення і запишіть.

1. М. М. Коцюбинський, він народився у Вінниці.
2. У неділю Лариса зустрічатиме свою подругу. Вона буде в червоному платті.
3. Діти підійшли до клумби школи, навколо якої росли дерева.
4. Василь запропонував Олександрові зупинитися біля своєї хати.
5. Степан попросив брата принести його зошит.
6. Раптом заєць наскочив на вовка. Він злякався і почав тікати.

Замінити в реченнях виділені слова синонімами з числа займенників і вказати їх розряд.

- 1-Окремі уривки з поеми я вивчив напам'ять.
- 2-Цілий вечір ми майстрували модель дизель-електрохода.
3. Один дідок порадив нам прорити рівчак і відвести воду.
4. Батьки кудись пішли, і діти залишились одні.
5. Уночі невідомий зірвав з клумби найкращу квітку.
6. Ми поділили цукерки порівну: вийшло по три на брата .
7. Тепер уже перший - ліпший учень нашого класу розв'яже таку задачу.
8. Не можна незнайомому доручати таку відповідальну справу.

Дібрати якнайбільше сталих словосполучень або речень, які включають займенники кожного розряду.

1. **Особові:** Не я буду, якщо... . тільки його (її) й бачили. Що воно за штука? Між нами кажучи. Іду на ви.

2. **Зворотний:** Брати на себе. Дути самим собою. Виходити з себе. Знати собі ціну. Так собі. Нічого собі.

3. **Питально - відносні:** Хто б там не був? Хто кого? Хто куди? Хто ж як не? Хто його знає? Ні за що ні про що. Чого ради? Що не кажи. Хоч би що. Яким вітром занесло? Яким чином? Скільки літ, скільки зим! Скільки влізе.

4. **Неозначені:** Якимсь чудом. Неабиякий/Деякою мірою.

5. **Заперечні:** Нічого не вдієш. Нічого не скажеш. Нічого подібного. Нічого робити. Нічого сказати.

6. **Присвійні:** На моїй пам'яті. Не твій клопіт. Не твоя печаль. Куди твоє діло. Щастя твоє, що ... При своїй думці залишатися. Як своїх п'ять пальців знати. Не своїм голосом кричати, Знай наших. Вашими устами мед пити. Свій брат.

7. **Вказівні:** Ні в сих ні в тих. Спасибі й на цьому. Цими днями. На той світ. До цих пір. Не без того. Не від того щоб.... Так тому й бути. Ні з того ні з сього. Ні те не се. В такому разі. Не н& того натрапив.

8. **Означальні:** Сам по собі. Сам собі пан (хазяїн). Сам не свій. Сам на сам лишатися з ким. Само до,рук пливе. Само собою розуміється. До самих кісток. З-під самого носа. По самі вінця. Всі до одного. На всі боки. Всяка всячина. За всяку ціну. Інша річ. Між іншим. Не що інше, як... . І таке інше.

З кожним займенником скласти по 6 невеликих речень, у яких цей займенник був би в усіх відмінках однини.

Наприклад, ніхто.

1. Ніхто не постеріг, що надворі йшов сніг (Коцюбинський).
  2. На вулиці не було нікого.
  3. Нас тепер нікому не скорити (М. Рильський).
  4. Тяжко, тяжко в світі жить і нікого не любить (Шевченко).
  5. Ні з ким я так щиро не розмовляв, як з Олегом. .
  6. Ні на кому не лежить така відповідальність за нас, як на директорові.
- Ніщо, вся, чия, скільки.

Замінити визначення словами, до складу яких входять займенники сам, свій, вся, собі, цього (сього), інший, щось.

1. Готовий пожертвувати собою для блага інших (самовідданий).
2. Критика помилок у власній діяльності (самокритика). Який дбає про користь лише для себе (своє-^Л-корисливий).
3. Який відбувається тоді, коли потрібно (своєчасний)
4. Який охоплює з усіх боків (всебічний).

5. Який має відношення до всієї земної кулі (всесвітній).
6. Який відбувається або відбувся цього року (цьогорічний).
7. Який походить з іншої мови (іншомовний).

Скласти речення з одних займенників.

(Учні доходять висновку, що такого речення скласти неможливо. Але учитель пропонує записати таке речення, проте зміст його не зрозумілий: Я ніколи й нікому ніде й нічого, але якщо я де-не будь, коли-не будь, то й що ж мені такого.)

За картинками зі шкільного життя скласти по 2 - 3 речення, вживаючи займенники, на такі теми: «У бібліотеці», «Перерва», «Учні обідають», «У шкільному музеї», та ін. Написати твір - роздум «Чому я - займенник?»

Зразок

Іменника я можу назвати «я», «ти», «ми», «ви», «вони», якщо невизначений, то це «хтось», «щось», «будь - хто», «хто - небудь».

Замість ознаки предмета я кажу: «мій», «твій», «свій», «якийсь», «котрийсь». Цікаво! Чи не так? Прислівники теж мої: «деколи», «коли - не будь».

Отже, я виступаю замість імен (назв предметів, ознак, числа). Тому я називаюсь займенником.

Дієслово

У чому полягає відмінність між іменними частинами мови і дієсловом? Які ознаки властиві лише дієсловам? Що спільного в значенні поданих дієслів, чим вони відрізняються?

Іти, їхати, брести, стрибати, повзти, шкандибати, летіти, пливти, нестись. **Ви кожен день ходите в школу по вулиці і бачите, як рухається транспорт. Якими дієсловами можна описати рух автобуса, тролейбуса, таксі, трамвая. Як ходять діти, дорослі, люди похилого віку?**

- Запишіть якнайбільше видових пар дієслів, які розрізняються суфіксами.

- а) - **ва** - (наливати - налити);
- б) -а-(-я)- -й- (визволяти - визволити);
- в) - **ува** - (- юва -) - а-(-я-) (виконувати - виконати);
- г) - **ува** - (- юва -) - - й - (охоплювати - охопити).
- д) - **ов** - - - ува - (враховувати - врахувати).
- е) - **а**---- ну - (штовхати - штовхнути).
- є) - **ува**----- ну - (стискувати - стиснути .)

Записати якнайбільше видових пар з дієсловами, вид яких розрізняються лише місцем наголосу (скликати - скликати , виміряти - виміряти, вирубати - вирубати, розсипати - розсипати, відрізати -відрізати, накидати - накидати).

Подані дієслова доконаного виду доповнити словами, щоб вийшли приказки і пояснити їх значення.

Виміняв (що на що? - шило на швайку); купив (що? до чого? - хрону до лимону); пішов (по що? - по шерсть), а вернувся (який? - стрижений); дістав (що? від чого? - дірку від бублика); попав (чим? У що? - пальцем у небо); зник (як? - як не було); сказав (як? - як відрубав), наговорив (чого? - сім мішків гречаної вовни).

Поясніть, чому не можна вважати видовими парами дієслова покидати - покидати, забігати - забігати, попадати - попадати. (Це різні слова - омографи).

Пригадайте кілька дієслів доконаного виду з префіксом уві - (вві -): увібрати, увігнати, у ввілляти та ін.

Доведіть, чому не можна визначити поза конспектом вид дієслів закидати, скликати, не падати.

Відповідь: Закидати - закидати, скликати - скликати - видові пари; нападати - недоконаний вид дієслова напасти, нападати - упасти у великій кількості зворотів і висловів.